ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2014:06

ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING

Gårdsmiljöer i kvarteret Lodet

Kvarteret Lodet 7
Del av RAÄ 83:1
Örebro stad och kommun
Örebro län

Annica Ramström

ARKEOLOGGRUPPEN AB RAPPORT 2014:06
ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING

Gårdsmiljöer i kvarteret Lodet

Kvarteret Lodet 7
Del av RAÄ 83:1
Örebro stad och kommun
Örebro län

Annica Ramström

Lst dnr 431-6812-2011

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB
Drottninggatan 11, 702 10 Örebro
Telefon 019-609 04 10

www.arkeologgruppen.se
arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

© 2015 Arkeologgruppen AB

ARKEOLOGGRUPPEN RAPPORT 2014:06

Författare Annica Ramström
Grafisk form Nina Balknäs@Högtorps Diverse
Omslagsfoto Källargrunden, kontext 6, under utgrävning. Fotot är taget från norr av Annica Ramström, Arkeologgruppen AB.

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Dnr 50223371_0001

Innehållsförteckning

Sammanfattning 5
Inledning 7
Historisk bakgrund 9
Norr och kvarteret Lodet 9
Området kring Lodet på 1600-talet 11
Området kring Lodet på 1700-talet 13
1800-talet 13
1900-talet 15
Tidigare undersökningar i närområdet 19
Kvarteret Vattenpasset, 1979 19
Kvarteret Vilan, 1982 19
Kvarteret Vilan, 1992 19
Kvarteret Olaus Petri, 1999 19
Kvarteret Kilen 17, 2006 20
Storgatan och Grev Rosengatan, 2010 20
Undersökningens frågeställningar och teoretiska utgångspunkter 21
Teoretiska utgångspunkter 21
Vetenskapliga frågeställningar 22
Genomförande 23
Metoder 23
Analyser 23
Makrofossilanalyser 24
Osteologisk analys 24
Keramikanalys 25
Förmedling 25
Resultat 29
Fas 1 1660–1780 29
Kontext 1 31
Kontext 2 32
Kontext 3 33
Kontext 4 36
Kontext 5 38
Fas 2 1780–1850 41
Kontext 6 43
Kontext 7 49
Kontext 8 53
Fas 3 1850–cirka 1945 55
Kontext 9 57
Kontext 10 58
Kontext 11 59
Kontext 12 60
Kontext 13 61
Kontext 14 62
Kontext 15 63
Kontext 16 64
Övriga kontexter – stolphål och diken 65
Tolkning 66
Diskussion och tolkning fas 1 66
Diskussion och tolkning fas 2 68
Sammanfattande tolkning 76
Tomtstruktur, bebyggelse och odling 76
Människorna i kvarteret Lodet 77
Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen 78
Referenser 80
Tekniska och administrativa uppgifter 81
Bilagor 82
Bilaga 1. Anläggningstabell
Bilaga 2. Fyndtabell
Bilaga 3. Makrofossilanalys

Figur 1. Storgatan år 1903. Fotot är taget från söder vilket gör att det undersökta kvarteret återfinns till höger i bild och Örebro hospital till vänster. Rakt fram i bild ligger i dag Olaus Petri kyrka, denna var inte byggd vid den tid fotot är taget. Bildkälla: Örebro Stadsarkiv, okänd fotograf.

Sammanfattning

Inför PEAB:s nybyggnation av ett flerfamiljshus inom kvarteret Lodet 7 har Arkeologgruppen AB genomfört en arkeologisk undersökning inom den berörda ytan. Undersökningen, som upptog en yta om 700 kvadratmeter, undersöktes under hösten år 2012. Av den totala ytan grävdes 300 kvadratmeter intensivt och 400 kvadratmeter extensivt. Den extensiva ytan användes bland annat för den publika verksamhet som vände sig till skolorna och eleverna fick där pröva på arbetet som arkeolog.

Undersökningsytan var belägen i den norra delen av Örebro, ett område som under historisk tid präglats av det hospital som var beläget väster om undersökningsområdet. Mellan hospitalet och kvarteret Lodet löpte landsvägen mellan Örebro och Arboga. Landsvägen fortsatte utanför tullstaketet. Stadens norra tull var belägen vid bron över Lillån, som ligger ytterligare något norr om det undersökta kvarteret.

Redan vid förundersökningen, som genomfördes sommaren år 2011, kunde det konstateras att de lämningar som hittades på ytan kom från de inre gårdsmiljöerna. Boningshusen skulle inte komma att beröras av undersökningen, då de varit belägna väster om den undersökta ytan, i det som idag är en trottoar mot Storgatan.

Tidsmässigt kunde ytan delas in i tre användnings- eller bebyggelsefaser. Fas 1 sträcker sig mellan åren 1650–1780 och utgör de tidigaste iakttagbara händelserna. Från fasen hittades två nedgrävningar, en avfallsbinge och en sopgrop. Över dessa, och över hela den södra och mellersta delen av ytan fanns ett kulturlager som i sitt äldsta skede utgjordes av ett konstruktionslager sammansatt av flis, bark och spån. Konstruktionslagret glider sakta över till att bilda ett lager avsatt på en öppen yta eller gårdsplan. Norr om lagret, men inte i kontakt med detta, fanns en stenläggning. Någon arkeologisk kontakt mellan lagret och packningen fanns inte då denna del skadats av en modern nedgrävning. I söder fanns resterna efter en tobaksodling. Det är första gången tobak har identifieras i Örebro stad arkeobotaniskt. Det rör sig förmodligen om en odling på hushållsnivå och tobaken som odlades var av sorterna Virginia och bondtobak.

Från fas 2, åren 1780–1850, hittades den första identifierbara bebyggelsen på tomten. Det rördes sig om ett uthus som senare inom fasen byggts på med en vinkelbyggnad, även detta ett uthus. Utifrån de arkeologiska iakttagelserna, eller de arkeobotaniska analyserna, går det inte att dra några ytterligare slutsatser om byggnadernas funktioner eller rumsindelningar. Båda byggnaderna var fragmentariska och bestod av enstaka, icke sammanhängande, syllstensrader.

I den södra delen återfanns en stenkällare med golv av kalksten. Ingången med en trappa som ledde till källarnivån fanns i norr. Inga inredningsdetaljer var bevarade och källaren hade tömts innan den fylldes igen under andra halvan av 1800-talet.

Fas 3 sträcker sig från år 1850 och fram till rivningen av kvarteret på 1940-talet. Byggnaderna i den här fasen har källare och har därmed grävt igenom äldre strukturer. Den södra och mellersta delen hade förhållandevis små störningar medan den norra, som grävdes extensivt, hade betydligt större störningar, framförallt efter ett barnrikehus som byggdes under första halvan av 1900-talet och som skär över hela den norra delen.

Resultaten visar de inre gårdsmiljöernas koppling till odlingarna som varit belägna öster om gårdstomterna. Undersökningsområdet ligger precis i skärningen mellan dessa och har därmed kunnat identifiera den gårdsnära odlingen som bestått av tobak och betor i form av röd- eller gulbetor, alternativt mangold.

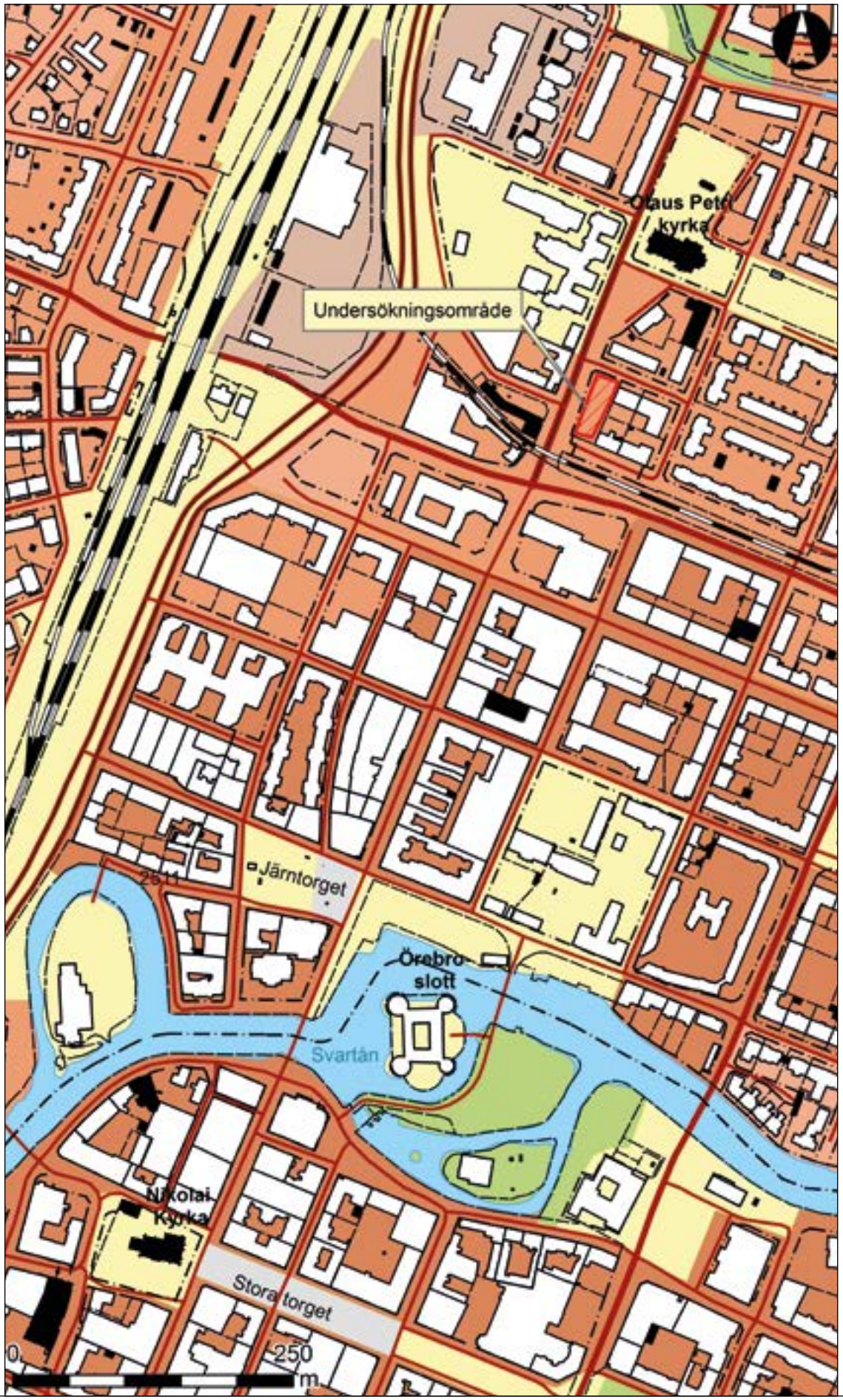

Figur 2. Översiktskarta över Örebro med slottet i den nedre delen. Undersökningsområdet är markerat med röd skraffering norr om järnvägsspåret. Skala 1:5 000.

Inledning

I samband med planer på ett nytt flerfamiljshus i kvarteret Lodet 7, i den norra delen av Örebro stad, har Arkeologgruppen i Örebro AB gjort en arkeologisk slutundersökning. Kvarteret är beläget inom RAÄ Örebro 83:1, fast fornlämning i form av stadslager. Vid den arkeologiska förundersökningen som gjordes i kvarteret år 2011 hittades lämningar från 1600- och 1700-talet vilket föranledde Länsstyrelsen i Örebro län att besluta om ytterligare arkeologiska insatser (Ramström 2011).

Undersökningsområdet uppgick till 700 kvadratmeter och användes före undersökningen som parkeringsplats. Av den totala ytan grävdes 300 kvadratmeter intensivt och 400 kvadratmeter extensivt. Undersökningen genomföres under oktober och november år 2013. Ansvarig för den arkeologiska undersökningen och den arkeologiska rapporten var Annica Ramström. För den publika verksamheten i samband undersökningarna svarade Martin Edlund, Örebro länsmuseum. Uppdragsgivare var Länsstyrelsen i Örebro län och undersökningen bekostades av PEAB Sverige AB, Region Örebro.

Figur 3. Nikolaikyrkan vid Stortorget får stå som symbol för de medeltida institutionerna i staden. Fotot är från 1890-talet. Bildkälla: Örebro stadsarkiv, okänd fotograf.

Historisk bakgrund

Äldsta kända dokument för namnet Örebro är ett gåvobrev till klostret i Riseberga som utfärdades av jarlen Birger Brosa i slutet av 1100-talet. Donationen omfattade bland annat en gård nära eller i Örebro. Något som tyder på att Örebro skulle ha haft en större bebyggelse vid den här tiden finns inte och platsen kan inte heller ses som en centralort (Redin 1978:8).

Under andra halvan av 1200-talet delades staden av Svartån i två delar med den äldre delen på södra sidan. Till en början var staden långsmal med bebyggelsen koncentrerad till åskrönet, samt i någon mån i den östra sluttningen (Ahlberg 2005:602).

Från slutet av 1200-talet antyds att Örebro haft en kungsgård. Den nämns i skriftligt material till och med år 1348. Kungsgård och borg på samma ort var inte vanligt men för Örebros del antas att en befästningsanläggning har funnits samtidigt med kungsgården (Jonasson 1984:82ff). En annan institution i samhället var kyrkan. I Örebro finns tre kända medeltida kyrkor inom stadsområdet, Längbro kyrka, Sankt Nikolai kyrka och Vårfruklostrets kyrka (Redin 1978:10ff).

För stadens utveckling har bergshanteringen periodvis haft stor betydelse och då speciellt under senmedeltid. Med tiden skedde en förskjutning från Örebro till förmån för Arboga och Köping, bland annat beroende på ett mer gynnsamt läge för transporter. Problemen med minskande ekonomiska intäkter blev alltmer kännbara för Örebro som år 1464 ”beviljades sex års skattefrihet för sin stora fattigdoms skull” (Broberg & Hasselmo 1981:9). Vid medeltidens slut skulle Örebro förenklat kunna ha beskrivits som ”en tämligen obetydlig och enkel stadsbildning” (Redin 1978:3).

Genom att Lilla tullen tillkom år 1622 kom städerna att avskärmas genom plank. Den tidens tullportar angav stadsgränsen. Den norra tullen i Örebro var belägen vid Lillån, vid Längbrons södra landfäste, vilket bör ha varit i dagens Lillågatans förlängning mot ån.

Från 1600-talets mitt fram till mitten av 1800-talet genomfördes endast obetydliga ändringar i den norra delen av staden innan den moderna stadsstrukturen tog över. Dagens centrala gatunät är inte mer än omkring 150 år gammalt. Den äldsta kända uppmätningen av Örebro är Johan Persson Thorings stadskarta från år 1652. Kartan speglar den medeltida stadens gator och kvarter. Endast ett fåtal byggnader finns markerade och det är svårt att få ett grepp om bebyggelsens täthet och utbredning. Det är en liten rätvinklig rutnätsplan med två kvartersrader norr om ån och på åns södra sida finns några mindre inte helt regelbundna kvarter (Ahlberg 2005:604).

Norr och kvarteret Lodet

Den norra delen av staden bildade sedan medeltiden en egen socken, Längbro socken. De sista delarna införlivades i Örebros stad år 1937. Dagens Längbro kyrka ligger vid Karlslund, långt från ursprunglig plats, medan den äldre kyrkan som revs redan under medeltiden var belägen i närheten av undersökningsområdet. Troligt är att kyrkan låg strax söder om norra tullen som idag motsvarar området kring Olaus Petri kyrka. Kyrkan nämns tidigast på 1280-talet (Ljung 1993:3). Fynden av en dopfunt från 1200-talet samt ett kapitälfragment, också daterat till 1200-talet, i områdets närhet stärker också intrycket av en kyrklig inrättning (Bergold 1996:5).

Stadens kloster, Vårfruklostret, fanns även det i norra delen av staden. Klostret var karmeliterordens enda anläggning i landet (Redin 1978:12). När klostret grundades är inte helt klart. Skriftliga

Figur 4. Före den arkeologiska undersökningen användes ytan som parkeringsplats. Den hade inte varit bebyggd sedan rivningen av fastigheterna på 1940-talet. Fotot är taget från norr av Annica Ramström.

belägg finns först från år 1456 (Lundberg & Waldén 1939:11). Det ska ha upphört vid reformationen och övergavs vid mitten av 1500-talet för att därefter rivas (Lundberg & Waldén 1939:11ff och Redin 1978:12).

Ytterligare en institution på norr som ligger i anslutning till undersökningsområde, är Örebro hospital. Hospitalet var beläget direkt väster om kvarteret Lodet och Storgatan. Inrättningen omnämns från år 1561 och nämns flera gånger i början av 1600-talet, då Karl IX skänkte kronotionden från en rad socknar till Örebro hospital. Hospitalsgården lär ha legat som en liten by i stadens norra utkant, 400 alnar söder om Långebro- eller Längbroån som Lillån då kallades. Tomten var ca 8 860 kvadratmeter stor och begränsades i öster av dagens Storgata och i sydväst och i söder av Hospitalsbäcken, det vill säga att den hade ungefär samma sträckning som dagens kvarter Vilan (Pontén 1975:14f). Till hospitalet hörde också en enklare träkyrka, St Andræ. Den stod klar år 1661 och revs år 1779. Hospitalet bedrev verksamhet ändå in på 1900-talet då man flyttade till Örebro lasarett.

I mitten av 1700-talet köpte staden en tomt norr om hospitalet av tullskrivaren Sven Lybeck för att uppföra stadens barn- och

fattighus. Detta stärkte området väster om Storgatan som ett område med stadens institutioner.
När det gäller övrig bebyggelse norr om Svartån är mycket lite känt. Stora delar av markerna har ingått i slottsanläggningen, här låg bland annat trädgården. Enligt Thorings karta från år 1652 finns en profan bebyggelse på norr. Den löper längs med Storgatan och på ömse sidor om denna, fram till Hospitalet. Utifrån kartan kan man utläsa att staden sträckte sig fram till norra tullen.

Området norr om järnvägen, där undersökningsområdet är beläget, förändrades inte nämnvärt från 1650-talet och fram till byggandet av järnvägen Köping–Hult på 1850-talet enligt det historiska kartmaterialet. På platsen för undersökningsområdet kan tomtindelad mark följas bakåt till den äldsta karta från år 1652. När järnvägen byggdes dikades och kulverterades ån, över vilken Hospitalsbron gick. av ån finns idag inga synliga spår.

Området kring kvarteret Lodet på 1600-talet

Nästan allt kartmaterial från tiden utgår från en karta som tillkom år 1652 av Johan Persson Toring. Kartans enda direkta hållpunkt är Örebro slott. Kartan visar att landsvägen från Arboga passerade tullhuset vid Lillån för att sedan löpa söderut mot slottet och Svartån och sedan fortsätta mot söder längs med åsen, dagens Drottninggatan. Att notera är också det tullstängsel som omger staden i norr för att markera var stadens ägor tar vid. Vid den här tiden är kvarteret Lodet helt införlivat i stadsförsamlingen, St Nicolai.
Huruvida området hade en regelrätt bebyggelse går inte att utröna. Tomterna söder om kvarteret Lodet och Hospitalsbron omnämns som byggningstomter vilket kan betyda att tomter inom kvarteret ännu inte lagts ut och bebyggts. Strax väster om tullstängslet återfinns en båtmansstuga. Stugan ligger utanför tullstaketet medan delar av åker och bete ligger innanför vilket ter sig märkligt. Det var roten eller rusthållet som betalade årlig lön, kläder och stod för båtsmanstorpet, vilket gör att man kan misstänka att torpet tillhör en struktur som hör ihop med organisationen av ett antal gårdar som tillsammans bildar en rote.

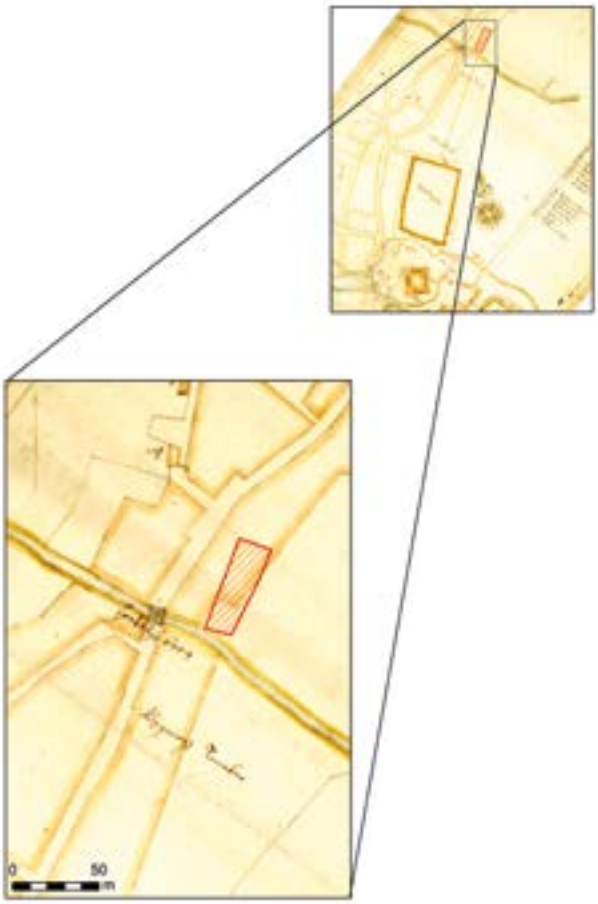

Figur 5. 1652 års karta (Lant-mäteristyrelsens arkiv akt S73-1:1) av Johan Persson Thoring, med undersöknings-området markerat med rött. Söder om undersökningsområdet återfinns den idag kulverterade ån med Hospitalsbron.

Figur 6. 1782 års karta (Lantmäteristyrelsens arkiv S73-1:8) av Erik Nyberg med undersökningsområdet markerat med rött. Väster om undersökningsområdet och Storgatan återfinns Hospitalet med dess byggnader markerade med G, eller tomterna 59 och 60, i kartan.

Området kring kvarteret Lodet på 1700-talet

Från 1700-talets andra hälft finns den första kartan som inte bara innehåller kvartersindelning utan även tomtindelning. Staden delas upp i norr och söder där Svartån är gränsen mellan de båda delarna. I varje stadsdel är tomterna numrerade i var sin löpserie som båda startar med tomt 1 (Lantmäteristyrelsens arkiv S73-1:8). Kvarteret Lodet består av tre tomter, vilka samtliga ingår i undersökningsområdet, tomtnummer 83, 84 och 85. Tomterna 84 och 85 utgör en dubbeltomt, det vill säga att båda tomterna ingår som en enhet. Kartan visar att bostadshusen legat längs med Storgatan med gårdsplaner mot öster, där även uthusen har funnits. Varje tomt, det vill säga 83 och 84/85 har haft var sitt uthus som gränsar mot hagar eller odlingar i öster, vilka ingått i ägorna till tomterna. Ytterligare österut, utanför tomterna, återfinns stora sammanhänande gärden som hör till slottet och som utgjorts av hästhagar (Lantmäteristyrelsens arkiv akt: S49-21:1 och Lantmäterimyndighetens arkiv akt: 1880k-D10). Tomterna norr och söder om de aktuella tomterna 83–85 var obebyggda. De användes för odling och som ängs- eller hagmark.

Väster om Storgatan återfinns hospitalets byggnader. Utöver själva hospitalet, som var byggt av sten i två våningar fanns här även en kyrka, ett dårhus samt ett prästhus och ett vaktkarlshus.

1800-talet

Tomterna och deras inbördes numrering ligger fast fram till andra hälften av 1800-talet då en revidering av stadens tomtnummer görs. Från att tidigare haft nummer 83–85 på norr får tomterna det sammanslagna numret 15N. Nu delas tomt 84/85 i två tomter. De två tomterna norr om tomt 83, tomt 81–82, ligger som obebyggda ödetomter från 1700-talet och framåt innan de bebyggs runt år 1840.

Enligt det historiska kartmaterialet förändras byggnadernas disposition på tomterna över tiden. Det som förändras är framförallt gårdarnas inre struktur. Boningshusen verkar däremot ligga fast och ligger längs med Storgatan med långsidan mot gatan. Lider eller portar leder in på gårdsplanerna. Någon gång mellan åren 1782 och 1823 genomförs stora ombyggnader på de aktuella tomterna och gårdarna blir nu kringbyggda med uthus och längor som bilder en fyrkant med gårdsplan i mitten.

Den södra tomten, nummer 85 hade förutom boningshuset mot Storgatan även ett boningshus mot söder. Gården saknade i princip ekonomibyggnader och hade endast några mindre uthus. Kartan visar att tomt 84 och 83 hade uthus mot öster. De hade även ett uthus som finns på tomt 84 och som skiljer tomterna åt. Tomt 84 påminner om en kringbyggd gård. Tomt 85 hade ett staket mot åkrarna öster om tomterna medan tomt 84 hade en ekonomibyggnad som gräns mot åkern. Till åkern kom man via ett lider. Tomt 83 har många uthus men lite mer spridda och man kommer ut till åkern genom en öppning mellan två mindre uthus. Åkrarna skiljdes åt med stängsel eller staket. Enligt kartan ska både tomt 84 och 83 ha haft brunnar på tomterna.

Figur 7. Från hospitalstiden finns fortfarande en byggnad bevarad utmed Storgatan. Bildkälla: Örebro stadsarkiv, okänd fotograf.

Figur 8. 1823 års karta (Lantmäteristyrelsens arkiv akt 1880K-d72) med undersökningsområdet inlagt med rött. Man ser här hur undersökningsområdet skär över ett antal byggnader.

TOMT 81+82
Ödetomter

TOMT 83
Bebyggd gård med tomtåkrar, byggnaderna gamla å hjelpligt stånd. Skomakare Åkerblom med syskon.

TOMT 84
Tomten rymlig med trädgård, byggnaderna i försvarligt stånd. Enkan Hindrichsson och skomakare Ringholm.

TOMT 85
Tomten rymlig med trädgård nedanför gården, byggnaderna i försvarligt stånd. Enkan Welin.

(Lantmäteristyrelsens arkiv akt 1880k-d72)

På en karta från år 1844 ser man klart att tomterna inte följer Storgatan utan ligger på diagonalen mot den och består av helt kringbyggda gårdar. De stora längorna ligger ut mot Storgatan och är väl sammanhållna, delvis flankerade av längor på gårdarna. Öster om gårdarna återfinns vad som tolkas som mycket välstrukturerade kålgårdar eller grönsaksland. Det ger inte intryck av att röra sig om någon odling i större skala.

1900-talet

All bebyggelse på tomterna 83–85 revs omkring år 1940. Strax innan rivningen, år 1936–1938 fotograferades husen och gårdsmiljöerna av bankmannen och fotografen Erik Larsson. Fotona visar miljöer som idag skulle anses som pittoreska, men som under slutet av 1930-talet snarare sågs som sanitära olägenheter. Det rör sig om en till del illa underhållen, småskalig trähusbebyggelse med mer eller mindre avsaknad av rinnande vatten och med utedass, alltså miljöer där det var svårt med hygienen. Det är en typ av miljöer som återfinns i de flesta svenska städer vid den här tidpunkten och som stadsmakten arbetade för att sanera bort.

Bilderna visar att delar av bebyggelsen mot Storgatan kan ha mycket gamla anor medan däremot bebyggelsen på innergårdarna har förändrats under andra halvan av 1800-talet och framåt även om det finns några äldre byggnader bevarade. Förändringen består främst i att de äldre uthusen fått ge vika för bostadshus. Kvarteret är tätbefolkat. Att så är fallet bekräftas även av husförhörslängder från andra halvan av 1800-talet, vilka även visar en stor rörlighet av in- och utflyttade i kvarteret. Få familjer bor någon längre tid i kvarteret. Detta är en företeelse som författaren uppmärksammat i flera städer när det gäller den här typen av miljöer.

Ur fältarkeologisk synvinkel har bilderna kunnat användas för tidfästa åldern på syllarna till de hus som grävts fram. I vissa fall har det varit förhållandevis enkelt att redan vid utgrävningsskedet att konstatera en 1800-talsbebyggelse då syllstensmaterialet utgjorts av till exempel slaggsten, medan det i andra fall varit betydligt svårare. I de fallen har bilderna kunnat användas för att se om bebyggelsen överhuvudtaget fanns på 1930-talet eller inte.

Figur 9. Här ser vi hur kvarteret såg ut strax före rivningen, året är 1930. Närmast i bild återfinns adressen Storgatan 32. Bildkälla: Örebro stadsarkiv, fotograf Erik Larsson.

I bildmaterialet kan man se att en tomt är i total avsaknad av äldre bebyggelse. Det är tomt nr 83 eller Storgatan 36–38. På denna tomt syns på fotona enbart hus som härrör från senare delen av 1800-talet. Svaret på varför denna tomt genomgått så stora förändringar till skillnad från de övriga tomterna kan fås i en tomtägarlängd från år 1823, där står att läsa ”Tomt 83, bebyggd gård med tomtåkrar, byggnaderna gamla å hjelpligt stånd. Ägare: skomakare Åkerblom med syskon.” (Karta med tomtlängd år 1823, Lantmäterimyndigheten 1880k-d72). Redan år 1823 var bebyggelsen i dåligt skick och senare ersattes den med nya byggnader. Då gjordes även en omdisponering av tomtens inre delar.

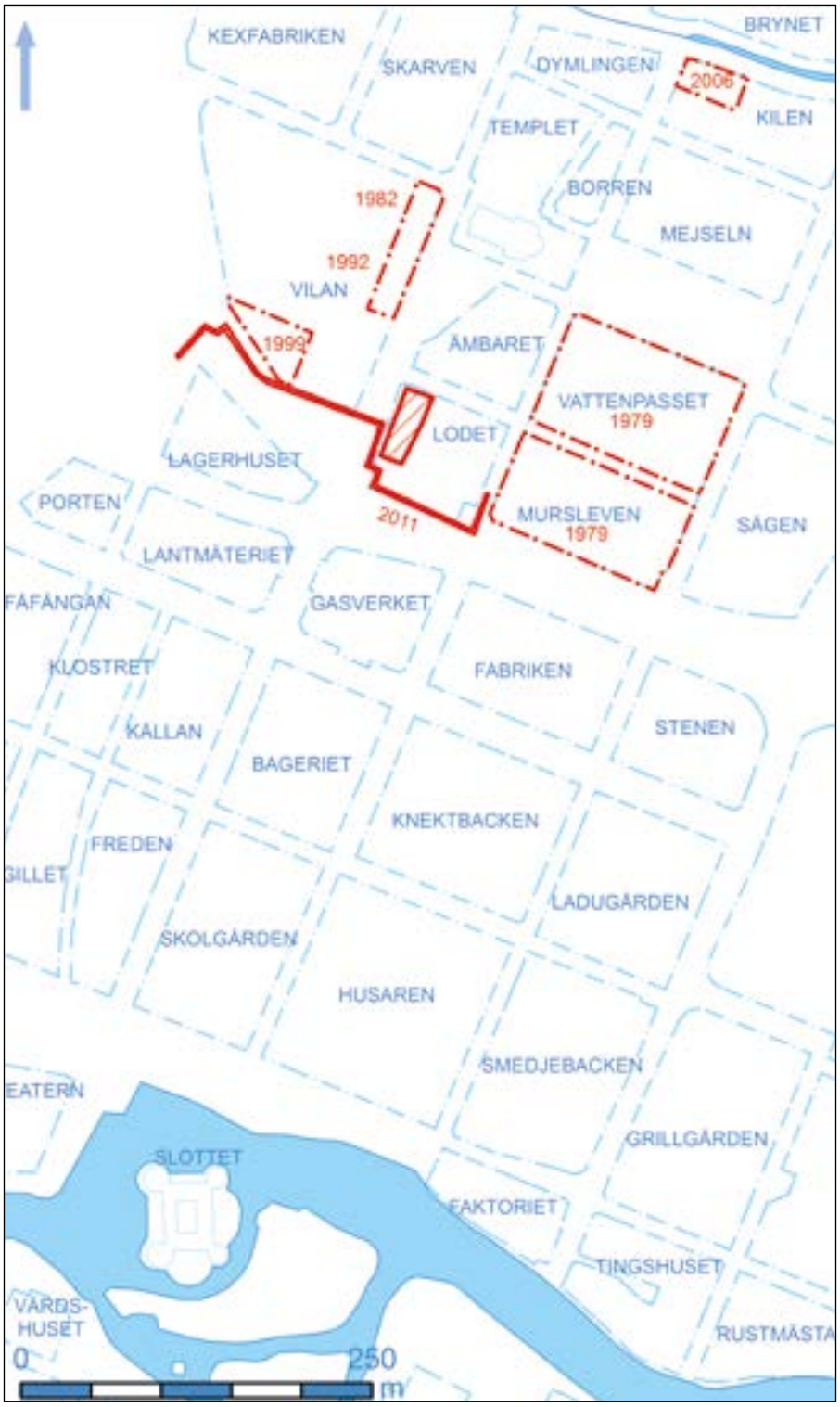

Figur 10. Tidigare arkeologiska undersökningar på norr markerade med rött. Årtalet anger det år som undersökningen gjordes. I kvarteret Vilan har två undersökningar gjorts med 10 års mellanrum. Undersökningen i kvarteret Lodet är skrafferad. Skala 1:5 000.

Tidigare undersökningar i närområdet

Ett antal arkeologiska undersökningar har gjorts i närområdet och på norr. Sammantaget ger de arkeologiska insatserna en hint om hur de norra delarna av Örebro stad har använts från 1600-talet och framåt. De lämningar och lager som frilagts härrör samtliga från tiden efter reformationen. Nedan följer en kronologisk sammanställning med resultaten från de arkeologiska insatser som har gjorts.

Kvarteret Vattenpasset, 1979

År 1979 utfördes provundersökningar i kvarteret Vattenpasset och i kvarteret Mursleven. I de sex provgropar som gjordes dokumenterades matjord ner till den sterila leran. Detta tolkades som att området utnyttjats för odling (Roslund 1979).

Kvarteret Vilan, 1982

År 1982 genomfördes en arkeologisk förundersökning inom kvarteret Vilan. Förundersökningen omfattade cirka 2 000 kvadratmeter. Resultaten utgjordes av två stengrunder som utifrån kartmaterialet identifierades till år 1883. Fynden utgjordes i huvudsak av spikar, glas och tegel. Utöver dessa fynd påträffades, i flera av schakten, skelettrester från såväl människa som djur. Resterna påträffades i omrörda lager och har tolkats höra till förstörda gravar till-hörande Längbro kyrka eller troligare hospitalets kyrka och begravningsplats (Ljung 1993:3f).

Kvarteret Vilan, 1992

År 1992 genomfördes en schaktkontroll, en förundersökning samt en undersökning som tillsammans omfattade cirka 200 kvadratmeter inom kvarteret Vilan. Vid undersökningarna hittades en kraftigt skadad begravningsplats. Skelettdelarna återfanns i omrörda lager tillsammans med ett fyndmaterial som i huvudsak daterades till 1600- och 1700-talen. I det osteologiska materialet kunde både människo- och djurben konstateras. De drygt 4 000 tillvaratagna människobenfragmenten har beräknats motsvara minst 48 olika individer med en dominans av män (Bergold 1996:10).

Man tolkade gravarna som sannlikt tillhörande hospitalskyrkans begravningsplats. Det gick emellertid inte att helt utesluta en koppling till Längbro kyrka (Bergold 1996:9).

Kvarteret Olaus Petri, 1999

I slutet av 1990-talet genomfördes en mindre förundersökning i kvarteret Olaus Petri. Vid undersökningen drogs ett par sökschakt. Undersökningen visade inte på några konstruktioner men kulturlager som daterades till 1700-talet återfanns i ett par av schakten.

Kvarteret Kilen 17, 2006

Det sammantagna fyndmaterialet i samtliga lager kunde dateras till 1800-talet, enstaka föremål möjligen tidigt 1900-tal, vilket visade på aktiviteter under en tämligen kort och sammanhållen period. I den nordöstra delen av området hittades en träkonstruktion vilken tolkades som en trossbotten eller stabilisering till en byggnad. Fyndmaterialet visade att byggnaden sannolik bebotts under 1800-talet och början av 1900-talet (Bergkvist 2007:4).

Storgatan och Grev Rosengatan, 2010

År 2010 genomfördes en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning strax intill kvarteret Lodet 7, i Storgatan och Grev Rosengatan, som visade på kulturlager, syllstensrader och vattenrännor. De påträffade kulturlagren hade

en datering till 1600- och 1700-tal. Slutsatsen från undersökningen var att bebyggelsen varit gles före 1700-talet och området i huvudsak bestått av odlingsjordar (Bergold 2011).
Enligt det historiska kartmaterialet och den arkeologiska förundersökning kunde det konstateras att slutundersökningen i kvarteret Lodet skulle komma att beröra en profan miljö med stadstomter i form av inre gårdsmiljöer i det dåtida Örebros ytterkant. De arkeologiska resultaten från förundersökningen visade att det rörde sig om en miljö som mer liknade den man finner på landsbygden än i staden vad gäller komplexitet. Fyndmaterialet från förundersökningen var förhållandevis litet och inte alls i paritet med det fyndmaterial som hittats vid undersökningar söder om Svartån, i de centrala delarna av Örebro. Platsen tolkades från förundersökningen vara bebodd av ekonomiskt svagare personer än de personer som bebott de arkeologiskt undersökta tomterna söder om Svartån.

Undersökningens frågeställningar och teoretiska utgångspunkter

Teoretiska utgångspunkter

För att på bästa sätt fånga upp vardagslivets strukturer anlades ett underifrånperspektiv. I de skrivna källorna är de fattiga främst betraktade uppifrån, från ett myndighetsperspektiv eller ”uppifrånperspektiv”, medan arkeologin har en möjlighet att studera de konkreta materiella lämningarna ur ett ”underifrånperspektiv”.

Arkeologgruppen arbetar med begreppen kontext – grupp – hushåll – miljö, det vill säga att utifrån de enstaka arkeologiska lämningarna byggs en miljö upp. De definierade miljöerna kan ligga till grund för lokala och regionala jämförelser över tid och rum för att bättre förstå stadens helhet. Genom att hushållet och dess invånare får en definierad benämning kopplad till ett materiellt innehåll som exempelvis föremålsbestånd och byggnadsskick, jämte immateriella aspekter som utnyttjande och disposition av tomten och rörelsemönster inom den, kan olika miljöer jämföras med varandra, både i samtiden och över skeden och platser.

Med begreppet ”hushåll” menas här en socialt och sannolikt juridiskt avgränsad samlevnadsform som bildar en ekonomisk enhet ur försörjningssynpunkt. I staden kan detta ses som en tomt och dess invånare. Viktigt är att ett hushåll kan avgränsas gentemot både samtida, föregående och efterkommande hushåll. Här är studiet av gränser inom undersökningsytan viktig och att man kan få en uppfattning om ”avstånd, riktningar och rörelsemönster” i förhållande till andra tomter och gatumark.

När hushållet är avgränsat i rummet och dess brukstid är fastställd är det vår förhoppning att vi kan spåra invånarna och deras sociala status och deras näring, vilket fångas upp i byggnadsskick och föremålsbestånd. Begreppet miljö rymmer både rumsliga och sociala aspekter. Rent rumsligt kan miljön studeras på olika nivåer: staden som lokalt och regionalt centrum, stadsdelarnas olika och i viss mån åtskilda miljöer, kvarterens indelning och utnyttjande, det enskilda hushållet och slutligen olika delar av hushållet. Den sociala aspekten kan närmast ses som rumsliga avgränsningar, med skillnader mellan olika miljöer som exempelvis bodar och hantverksplatser samt de miljöer som kan definieras som hushåll med alltifrån frälsegårdar till stadens fattigaste tomtägare.

De förändringar som kan ses rent arkeologiskt är nyordning i renhållning, där det särskilt märks att variationsrikedomen i fyndmaterialet avtar. Keramiken blir en allt mer dominerande fyndkategori. Om detta hänger samman med regler i renhållning eller är ett resultat av ett förändrat konsumtionsmönster måste studeras. Vi vet att keramik mer och mer blir en massvara. Fabriker för masstillverkning startas och längre fram i tiden sker förändringar i det dukade bordet som innebär mer och mer varierade kärl. Även variationen i godstyper ändras och det kan vara intressant att studera och diskutera de olika godstyperna ur ett socialt perspektiv, till exempel hur andelen fajans fördelar sig mellan stad och landsbygd och inom olika delar av staden.

Stormaktstiden i sig, hur påverkade det staden och stadsplaneringen? Det är ett stadsbyggande av internationell rang och stil som äger rum, där vi kan notera städernas moderna utformning med gatunät, öppna platser och tomtindelning samt dess

anpassning till platsens topografi. Dessa komponenter som är grunddragen i stadens fysiska form och de mest långlivade strukturerna i en stad är en naturlig bas för analys av stadens fysiska lämningar och för förståelsen av omgivningen. Planstrukturens utvecklingsstadier och förändringar är kanske den tydligaste yttringen för stadens historia och för de intentioner man haft från statsmakternas och det lokala styrets sida. Det är också en spännande och omvälvande tid då grunden till vårt eget samhälle läggs och som har stor betydelse för förståelsen av dagens samhälle.

Förutom att söka dessa förändringar arkeologiskt måste resultaten ställas mot den skriftliga information som finns, till exempel domstolsprotokoll, kartor, kyrkliga arkiv och mer, för att se om de stämmer överens eller inte. Hur väl stämmer det skriftliga materialet med det arkeologiska? Visar de båda källorna på samma sociala strata?

Vetenskapliga frågeställningar

De konkreta frågeställningarna inför slutundersökningen av kvarteret Lodet 7 var:

- *När etablerades bebyggelse i kvarteret? Har man haft kålgårdar på tomterna? Har man använt marken till odling eller något annat före bebyggelsen?*
- *Vilka människor har bott här? Kartmaterialet visar vilka som ägde tomter i kvarteret då kartorna gjordes. Frågan är om de också bodde här, eller om gårdarna var uthyrda till andra?*
- *Vad representerar bebyggelselämningarna? Vilken funktion har de haft? Går det att identifiera tomtägarna eller de boende på tomterna och vilka sociala skillnader finns det mellan tomterna och i förhållande till övriga delar av staden? Har det funnits grannsamverkan mellan tomterna och går det att spåra de boendes relation till det privata och offentliga? Det här kan till exempel återspeglas av att man haft gemensam brunn eller var på tomten latrinen är placerad.*
- *Går det att spåra internationell påverkan? Går det att se i ett större perspektiv hur världen påverkat Örebro? Kulturlagerna kan innehålla globala fynd så som importerat glas, fajans, porslin och keramik men även inhemsk produktion kan ha påverkats av importerad teknik.*
- *Kan den nya lagstiftningen som trädde i kraft på 1600-talet spåras i det arkeologiska materialet så som byggnadsskick, sophantering med mera?*

Genomförande

Metoder

Den basmetod som valts för att svara på de vetenskapliga frågeställningarna och för att hålla en normal ambitionsnivå presenteras nedan. I styckena efter redovisningen av basmetoden redovisas metoden för de extensiva och intensiva ytorna lite mer ingående.

Fältarbetet inleddes med att kvarvarande asfalt och bärlager togs bort med maskin. Schaktmassorna transporteras bort med lastbil. Single context valdes som utgrävningsmetodik då det är den lämpligaste undersöknings- och dokumentationsmetoden vid stadsarkeologiska undersökningar. Det är ofta svårt att i fält avgöra huruvida bebyggelse och andra strukturer som rent nivåmässigt överensstämmer härrör från samma användningsfas, men genom att dokumentera alla beståndsdelar separat undviker man att låsa sig vid sammansatta tolkningar i fält.

Kulturlagrens tillkomst tolkades direkt i fält, huruvida det rörde sig om primär-, sekundär- eller tertiärdeponerade lager. Fokus lades i första hand på primärdeponerade lager. Kulturlager samt bebyggelselämningar och andra strukturer undersöktes med samma ambitionsnivå, medan större sammanhängande påförda eller störda lager undersöktes extensivt för hand eller genom skiktvis borttagande med grävmaskin, då dessa inte kan anses ha samma vetenskapliga värde med tanke på frågeställningarna.

Fynd samlades in manuellt vid grävningen. Fynd som kunde kopplas till kontexter mättes in digitalt och relaterades till sin kontext.

Det totala undersökningsområdet uppgick till cirka 700 kvadratmeter. De ytor som Arkeologgruppen utifrån förundersökningen uppfattade som extensiva uppgick till cirka 400 kvadratmeter. Dessa ytor uppfattades inte som lika anläggningstäta och välbevarade som den intensiva ytan. Kulturlagertjockleken på de extensiva ytorna uppgick till cirka 0,15–0,2 meter. Av dessa lager handgrävdes cirka 25 procent som dokumenterades och funktionsbestämdes, för att sedan tas bort med maskin. Alla anläggningar och kontexter inom de extensiva ytorna rensades fram för hand, avgränsades och funktionsbestämdes och togs sedan bort.

Den yta som Arkeologgruppen uppfattade som intensiv uppgick till cirka 300 kvadratmeter och var belägen centralt inom undersökningsområdet. Inledningsvis prioriterades att ta fram och avgränsa de lämningar som återfanns i förundersökningens schakt 1455, 1600 och 1610. Kulturlagertjockleken över ytan uppgick, precis som i de extensiva ytorna, till ett snitt på cirka 0,15–0,2 meter. Noteras bör dock att tjockleken varierade över ytan. Ambitionen här var att gräva lagren till 100 procent vilket inte var realistiskt då vissa lager, som till exempel det undre träflislagret endast kom att handgrävas till 50 procent. Avgörande för hur mycket av lagren som grävdes hängde samman med fyndintensitet, anläggningsintensitet samt lagrets funktion. Generellt kan sägas att avsatta lager grävdes till 100 procent medan påförda lager grävs till 25 procent eller schaktades bort. Av stort intresse och av vikt på den här ytan var lagerskillnaderna som kunde visa på funktion och kronologi. Genom att gräva den yta som uppfattades som anläggnings-, fynd- och lagertätast och där det från förundersökningen visade sig finnas en eventuell ägogräns och husgrunder med olika funktioner fanns stora möjligheter att komma åt åtminstone två tomters skilda ekonomi på hushållsnivå.

Hela ytan slutavbanades ner till botten för att notera eventuella ägogränser och hägnader i syfte att fånga upp tomtstrukturer och för att få en rumslig uppfattning.

Fyndinsamlingen inom den intensiva ytan bestod av fynd som kunde relateras till hushållen. Det vill säga att endast byggnadsdetaljer och järnföremål som säger något specifikt om byggnadsbeståndet eller ekonomin togs till vara. För att kunna jämföra de två tomterna var det av yttersta vikt att samma principer för fyndinsamlingen användes.

Dokumentationen genomfördes med digital inmätning av schakt och arkeologiska kontexter, fynd och prover. Beskrivningar av arkeologiska kontexter, konstruktioner och anläggningar gjordes skriftligt på kontextblanketter speciellt framtagna av Arkeologgruppen AB för stadsarkeologiska utgrävningar.

De digitala inmätningarna fördes sedan över i det digitala dokumentationssystem Intrasis. Samtliga kontexter mättes in digitalt, det vill säga konstruktioner och kulturlager. All inmätning skedde i SWEREF 99 TM.

Dokumentationen omfattar således digital inmätning av schakt och påträffade arkeologiska kontexte, samt en digital hantering av geografisk information, fynd, prover, foton och registrerade kontexter. Anläggningar och konstruktioner fotograferades med digitalkamera. Grävning, dokumentation och uppföljning av stratigrafisk matris skedde kontinuerligt. All analys av fältdata har skett i programmet ArcGis.

Dokumentationen omfattar påträffade lämningars utbredning, bevarandegrad, sammansättning och komplexitet.

Analyser

MAKROFOSSILANALYSER

Makrofossilprover togs i syfte att besvara frågeställningar som berör vad det makroskopiska materialet berättar om olika aktiviteter på platsen och vilken typ av ekonomiska och sociala miljöer som kan knytas till den. Sammantaget valdes åtta prover ut för analys av totalt tjugo tagna prover. De lager som analyserades var samtliga primärt avsatta. Två av proverna kom från golvlager och två från lager som i fält bedömdes som eventuella odlingslager. Ytterligare ett prov kom från ett primärlager vars funktion kändes oklar. Vad gäller prover tagna i anläggningar kom två prover från avfallsbingar och ett prov från en nedgrävd låda.

Samtliga prover togs av arkeologerna själva och skickades för analys till Jens Heimdahl på Riksantikvarieämbetet, UV Mitt, se bilaga 3.

OSTEOLOGISK ANALYS

När det gäller naturvetenskapliga analyser gjordes en prioritering av makrofossilanalysen framför en osteologisk analys. Av den anledningen gjordes endast en enklare osteologisk analys i syfte att skilja mellan djurarter och typ av benavfall. Det intressanta med typen av benavfall från den här platsen är främst om det rör sig om slaktavfall eller bearbetat avfall. När det rör slaktavfallet är det av intresse att se vilka delar av djuret som finns bland slaktavfallet.

En översiktlig osteologisk analys gjordes av Ebba Knabe, Arkeologgruppen AB, i fält. Sammanlagt tillvaratogs endast cirka 3,5 kilo ben från slutundersökningen. Benmaterialet bestod nästan uteslutande av större ben från nöt, gris och get och/eller får. Att det rörde sig om ett större benmaterial berodde inte på insamlingsmetoden, som var handplock, utan på storleken och mängden ben som fanns på platsen.

Utifrån mängden och sammansättningen på benen gjordes bedömningen att benmaterialet inte kändes representativt. Dessutom återfanns merparten av benen i lager från 1800-talet, vilket inte var en prioriterad tidsperiod vid undersökningen.

KERAMIKANALYS

En mer omfattande genomgång av keramikmaterialet från kontext 3 (A3389) och kontext 4 (A3383) har gjorts av Helmut Bergold, Arkeologgruppen AB. Det inledande syftet med analysen var att se om det gick att utröna eventuella socioekonomiska skillnader mellan eventuella hushåll. Då det visade sig att undersökningsområdet från 1650–1680-talet fram till första halvan av 1800-talet bestått av en tomt föll denna idé och analysen fick ändra karaktär till att datera och funktionsbestämma keramiken samt se om det fanns skillnader mellan materialet i de två kontexterna.

Förmedling

Den publika verksamheten i kvarteret Lodet vilade på fyra ben och var ett samarbete mellan Arkeologgruppen och Örebro Läns Museum. De fyra benen som den publika verksamheten vilade på var:

- *spontana besökare*
- *väggtidning*
- *organiserade visning*
- *riktad skolverksamhet*

De flesta, lite mer omfattande arkeologiska undersökningar, har spontana besökare. Det som skiljde ut de spontana besökarna vid kvarteret Lodet var omfattningen, då det fanns en medveten strategi att väcka ett spontanintresse för undersökningen.

Undersökningsplatsen var belägen i centrala Örebro, invid Storgatan som är huvudgatan från de norra delarna till de centrala delarna av Örebro. Direkt väster om undersökningsområdet fanns en cykel- och gångbana som var och är livligt använd. Redan under förundersökningen rönte de arkeologiska lämningarna och fynden en viss uppmärksamhet bland de förbipasserande. Inför slutundersökningen valdes därför ett staket som inhägnade undersökningsytan och som hade så glesa maskor att det var fullt möjligt att följa undersökningen längs med hela den västra och norra sidan av inhägnaden. Här uppstod en spontan mötesplats mellan allmänhet och arkeologer, men också allmänheten emellan. Diskussionerna vid stängslet kunde röra allt från enklare visningar av ytan av arkeologerna till djupare existentiella frågor beroende på vilka personer som möttes. Ibland deltog arkeologer och ibland skedde detta mellan besökare vid stängslet. Den här formen av publik verksamhet är tidskrävande men ger ett närvarande som är svår att uppnå på annat sätt. Det skapar och uppmuntrar till att besökare tar egna initiativ och mötet blir mer jämbördigt i jämförelse med organiserade visningar.

För att ytterligare uppmuntra till besök vid staketet lät vi en enkel väggtidning växa fram i takt med undersökningen. Väggtidningen bestod egentligen av flera delar som användes lite olika. Den första delen var en sammanhängande sekvens där vi arkeologer mycket kortfattat berättade vad vi gjort under en vecka och hur vi tolkat det som grävts fram. Denna del av väggtidningen växte successivt under grävningens gång och ibland kompletterades den även med bilder på fynd eller strukturer. Den andra delen bestod av en bildsvit med äldre fotografier från Örebro stadsarkiv som visade kvarteret från slutet

av 1800-talet fram till slutet av 1930-talet, då bebyggelsen i kvarteret revs. Denna del av väggtidningen rönte stort intresse och blev en naturlig mötesplats kring en ”talking-piece”. Väggtidningens tredje del var foton av strukturer som syllstensrader, lager och annat med förklaringar till vad man såg. Man kunde på så sätt gå längs med staketet och få en visning av ytan. Foton och förklaringar byttes också ut under tiden grävningen fortskred.

Organiserade visningar är en arkeologisk klassiker där man guidar och berättar på visningsytan. På undersökningen av kvarteret Lodet var detta inte den primära publika verksamheten utan visningarna var snarare ett komplement till det spontana besökandet och väggtidningen. De allra flesta som kom till visningarna hade tidigare varit kontakt med oss eller med väggtidningen och ville vet mer än vad de nämnda aktiviteterna kunde erbjuda. Trots att undersökningen genomfördes i oktober och det var mörkt på kvällarna och vädret inte alltid var det bästa så snittade antalet besökare på cirka 50 personer vid varje visningstillfälle. Visningarna genomfördes av Martin Edlund på Örebro Länsmuseum och var förlagd till fyra tillfällen på kvällstid. Visningarna annonserades på staketet, i Nerikes Allehanda och någon enstaka gång gjordes reklam för visningen i radio.

Den skolverksamhet som bedrevs på platsen var riktad såtillvida att den måste bokas i förväg då det rörde sig om en heldag som arrangerades av Martin Edlund på Örebro Länsmuseum. Förmiddagen tillbringades på Länsmuseet där eleverna fick en introduktion till arbete som arkeolog, arkeologisk metodik samt en genomgång av Örebros historia. Eftermiddagen inleddes med en guidad visning av ytan och efter detta vidtog att pröva på att vara arkeolog. I samband med planeringen av skolverksamheten avsattes en extensiv yta i den nordöstra delen där skolverksamheten skulle få bedriva sina arkeologiska undersökningar. På undersökningsytan fick eleverna pröva på att gräva och dokumentera en kol- eller koksbod från slutet av 1800-talet, kontext 16.

Figur 11. Foto från år 1895 där kvarteret Lodet syns till vänster i bild. Bildkälla Örebro stadsarkiv, fotograf okänd.

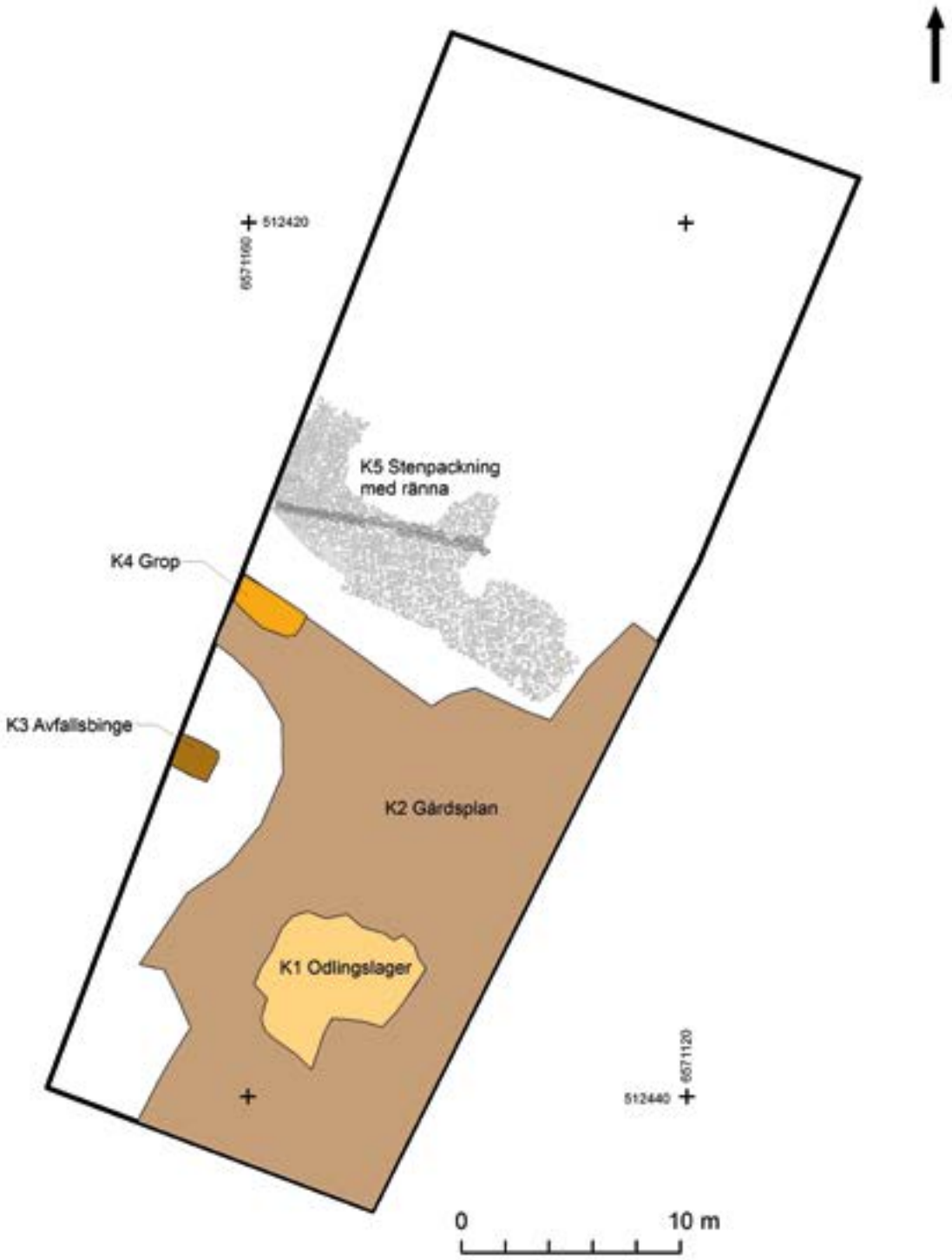

Figur 12. Översiktsplan med samtliga kontexter som ingår i fas 1. Skala 1:300.

Resultat

Vid förundersökningen kunde fyra faser urskiljas inom tomterna. Dessa faser låg till grund för frågeställningar och metodval vid slutundersökningen. Vid slutundersökningen gjordes en revidering av fasindelningen där den äldsta fasen från förundersökningen togs bort helt och de övriga tre reviderades enligt den fasindelning som följer nedan. Fasindelningen är baserad på det arkeologiska fyndmaterialet, stratigrafiska iakttagelser, makrofossilanalysen och det historiska kartmaterialet.

Vid förundersökningen gjordes bedömningen att de miljöer som skulle bli föremål för en arkeologisk undersökning var från de inre gårdsmiljöerna, det vill säga gårdsplaner, olika typer av ekonomibyggnader och stallbyggnader. Bostadshusen har enligt det historiska kartmaterialet legat med långsidorna mot Storgatan och berördes därmed inte av exploateringen. Omdaningar av Storgatan med tillhörande cykelbanor och trottoarer gör att boningshusen ligger under dagens Storgatan och cykelbanan väster om undersökningsområdet.

Undersökningsytan har stått obebyggd och använts som parkeringsplats från 1940-talet och framåt. Hela ytan var därmed täckt av ett asfaltlager som vilade på ett bärlager. Under detta fanns ett 0,1–0,2 meter tjockt lager med rivningsmassor från de hus och andra konstruktioner som funnits inom gårdsmiljöerna och som revs på 1940-talet. Asfalten, bärlagret och rivningsmassorna fanns över hela ytan och de arkeologiska lämningarna kom direkt under dessa på ett djup av cirka 0,3–0,4 meter. Det förekom inga komplexa stratigrafiska förhållanden vilket gör att inga matriser kommer att redovisas i rapporten.

Fas 1 1660–1780

Fas 1 utgör de tidigaste iakttagbara händelserna på tomten. Fyra av kontexterna inom fas 1 (K2, K3, K4 och K5) fortsätter in i den västra schaktväggen och är därmed inte avgränsade i plan. En kontext, K2 är heller inte avgränsad mot öster utan fortsatte in i schaktväggen.

Fasindelningen för kontexterna inom fas 1 baseras på daterande fynd, stratigrafiska iakttagelser och makrofossilanalysen. De daterande fynden är keramik, då främst rödgods, som härrör från perioden 1650–1760. Utöver keramiken fanns myntfynd, både från för- och slutundersökningen.

Figur 13. Översiktsfoto taget från sydost med tobaksodlingen markerad med svart kant i bilden. Foto taget av Annica Ramström.

Kontext 1

Odlingslager, (A3169), tobaksodling
Datering: 1725 – 1775

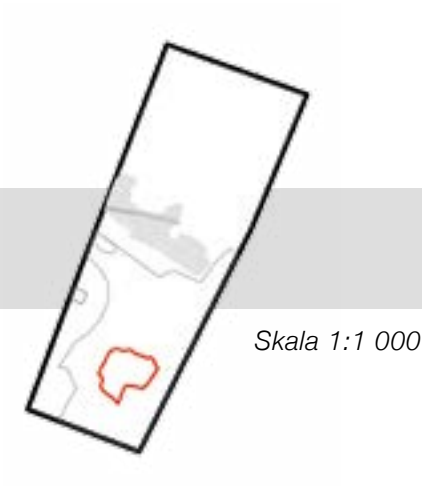

Skala 1:1 000

Beskrivning

Ett väl avgränsat lager, närmast kvadratiskt, 6,5x6,5 meter stort. Lagret var inte bara tydligt avgränsat i plan utan också mot det underliggande lagret, K2. Lagret bestod av gråsvart, grusig, något organisk sand, där gruset fanns i den övre delen av lagret.

Tolkning

Tolkningen av lagret som en tobaksodling baseras helt på makrofossilanalysen. Materialet innehåller två fröer av tobak som kan tolkas som att jorden här antingen består av odlingsjord i en tobaksodling, alternativt att den ligger nära en tobaksodling. Detta är första gången tobak identifieras arkeobotaniskt i Örebro. Odlingen kan sannolikt knytas till den stora urbana tobaksboomen som inträffade under perioden 1725–1775, och närvaron av tobak i materialet kan användas för att datera detta lager till denna 50-årsperiod. I detta fall är två olika slag av tobak påträffade: bondtobak och virginiatobak. Antingen så har dessa tobaksslag odlats samtidigt i olika bäddar, eller så har de alternerats. Ett annat inslag är förkolnad spannmål, här råg och skalkorn, som kan utgöra rester efter spisaska som det odlande hushållet blandat i jorden (Jens Heimdahl, bilaga 3).

Kontext 2

Gårdsplan, konstruktionslager (A3497)
Datering: cirka 1700 – cirka 1850-/1860-tal

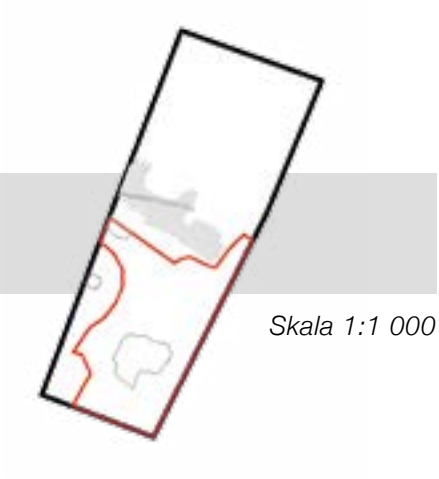

Skala 1:1 000

Beskrivning

Ett större sammanhängande lager som var 0,1–0,2 meter tjockt och bestod av gråbrun siltig sand, fläckvis grusigt, med rikliga inslag av träflis och bark. Lagret var inte homogent utan skiftade i färg och sammansättning över ytan. Det rörde sig inte om nya lager utan om horisonter inom lagret. Den träflis och bark som fanns i lagret återfanns mestadels i den östra delen och mot botten av lagret.

Tolkning

Lagret tolkas som ett på platsen avsatt lager som utgjort en öppen yta i form av en gårdsplan där lagret ackumulerats över en längre period och där ytan haft samma funktion över tiden. Det träflis och bark som återfanns framförallt i lagrets övergång mot den sterila underliggande marken i öster tolkas som rester efter den första riktiga byggnationen på platsen. Dateringen kring lagret är osäker, framförallt den äldre dateringen.

Det makrofossilprov som togs i lagret visade ett prov med relativt fattigt fröinnehåll. Där fanns vaga spår av kreatursdynga vilket antyder närvaron av fähusmiljöer (Jens Heimdahl, bilaga 3). Provet tyder på en yta utan tydlig aktivitet, vilket stödjer tolkningen av en öppen yta med närhet till ladugård eller fähus i form av hus 1 och hus 2 i fas 2.

Fynd

Lagret var i princip fyndtomt. De fynd som fanns i lagret bestod i huvudsak av keramik. Skärvorna var små, de största i storleken av en fingernagel, och fragmentariska. Inga fynd från lagret samlades in på grund av fyndstorleken och fragmenteringsgraden.

Kontext 3

Avfallsbinge (A3389)
Datering: 1650 – 1760

Skala 1:1 000

Beskrivning

Avfallsbinge, 2x2 meter och 0,3 meter djup. Avfallsbingen var känd sedan förundersökningen. Vid förundersökningen kunde konstateras att bingen som syntes som en rektangulär nedgrävning hade en träram mot öster. Ramen var dock i dåligt skick på grund av nedgrävningen av en yngre husgrund, hus 5. Konstruktionen bestod av en nedgrävning med en träram i ytan. Många bingar och komposter har någon form av skoning antigen i trä eller med lera.

Fyllningen i avfallsbingen bestod av grå siltig sand innehållande fynd i form keramik och då främst rödgods samt delar av kritpipor, främst skaft. Makrofossilprovet som togs i botten av avfallsbingen bestod av starkt nedbrutet botaniskt material, främst ogräs, men även med en hel del spår av latrinavfall (smultron och hallon). Vid sidan av det botaniska materialet präglades innehållet av stora mängder fiskben och fjäll, samt fragment av ben från fågel och däggdjur. Det är tydligt att materialet i makroprovet domineras av köksavfall, och möjligen har detta varvats med avfall från en latrin (Jens Heimdahl, bilaga 3). Detta styrks också av den osteologiska analysen. Förekomsten av kranier och mellanfotsben antyder slaktavfall med en övervägande del ben från nöt, även om det förekom svin och får och/eller get. Även mindre bitar av köttrika delar påträffades.

Tolkning

Fyllningen som undersöktes i bingen är den sista deponeringen i en binge som tömts ur i omgångar och återanvänts. Den sista fyllningen innan bingen tas ur funktion består av sopor i form av trasiga keramikkärl och kritpipskaft blandat med kompost, slakt- och latrinavfall.

Innehållet i makrofossilprovet består av ogräs och hushållsavfall blandat med latrin, vilket är en blandning som återfinns i komposter. Det är inte ovanligt även i modern tid att man blandar det till kompost nedbrutna materialet med latrin för att använda som gödsel, då mänsklig latrin i sig är för kraftfullt för att använda oblandat. Tolkningen blir att det rör sig om en kompostbinge som när den slutat användas fyllts igen med sopor och tagits ur bruk.

Fynden

Det samlade keramikmaterialet består i huvudsak av skärvor av rödbrännande lergods. I princip allt material har bedömts som lokalt tillverkat och tidsmässigt ligger huvuddelen i perioden 1675–1700. Ett av de mest typiska för denna period är fyndet av ett handtag (F24) till en skål. Det är ett så kallat barockhandtag som föreställer en kvinnofigur med hårknut. Liknande har tidigare hittats i Örebro och även andra städer. Vanligen återfinns dessa handtag på skål-ens ena sida medan den andra sidan vanligen försetts med en rundhänkel med vertikal eller horisontell position. Den här typen av handtag kan delas in i två huvudgrupper, dels en med kvinnliga motiv,

änglalika figurer eller sjöjungfrur, dels en med geometriska motiv, framför allt palmetter, voluter eller “fleur de lis”, fransk lilja. De vanligaste färgerna är gult, grönt eller brunt. Den bruna färgen förekommer vanligen på de geometriska motiven medan gult och grönt återfinns på kvinnogestaltningarna. Samtliga motiv har mytologiska förklaringar och är intimt förknippade till senbarock tid.

I övrigt är det mesta av materialet dekorerat med för den tiden populära motiv som hemring, rutmönster, våglinjer, blommor och andra växtmotiv. De dekorer som används inom keramikindustrin är lika vanlig inom andra delar av samhället och spritt över stora delar i norra Europa. Ett rörskaftshandtag som kan föras till ungefär samma tidsperiod har också återfunnits. Dess mer exakta dateringsintervall faller inom 1660-1720. Som sammanfattning kan sägas att materialet i gropen stammar från tiden 1650 till 1760, dock med en koncentration till den sista fjärdedelen av 1600-talet och 1700-talets inledning.

Figur 14. Senbarockt handtag föreställande en kvinnofigur med hårknut.

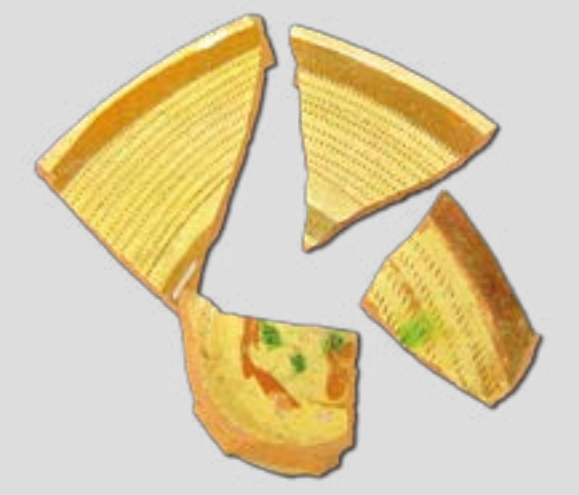

Figur 15. Delar av ett fat med hemmring och växtmotiv, fynd 22. Foto: Annica Ramström.

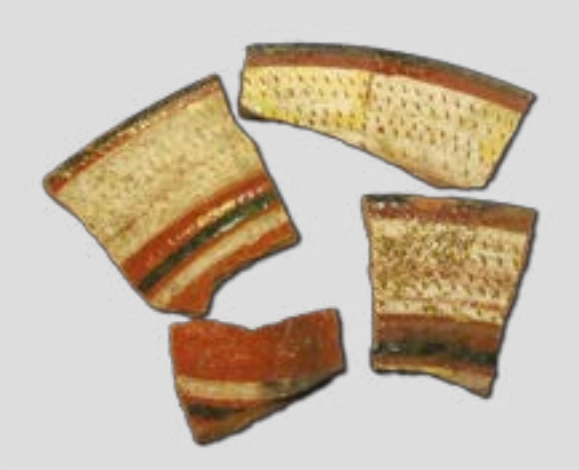

Figur 16. Ytterligare en variant på fat med hemmring och koncetriska cirklar, fynd 23. Foto: Annica Ramström.

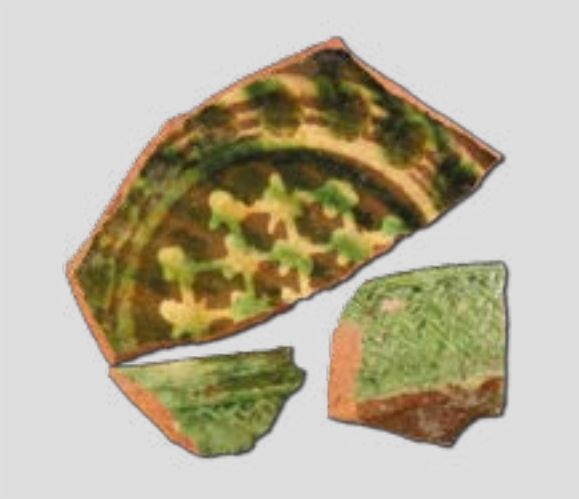

Figur 17. En skål eller ett fat med in- och utvändig glasyr. Koncentriska cirklar, punkter och rutmönster i botten, fynd 27. Foto: Annica Ramström.

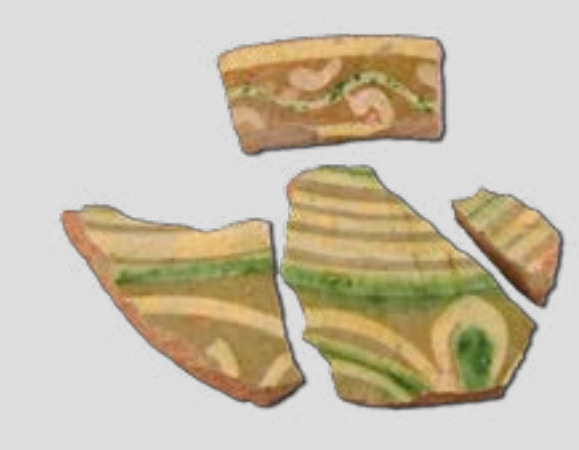

Figur 18. Fat med koncentriska cirklar, punkter och vågmöster på brämet och med växtmotiv på bottenspegeln, fynd 29. Foto: Annica Ramström.

Figur 19. Fat med koncentriska cirklar och växtmotiv, fynd 39. Foto: Annica Ramström.

Figur 20. Rörskaftshandtag daterat till åren 1660-1720, fynd 46. Foto: Annica Ramström.

Kontext 4

Grop (A 3383)
Datering: 1680 – 1750-tal

Skala 1:1 000

Beskrivning

En 3,5x2 meter stor och 0,1 meter djup nedgrävning innehållande brungult sandigt grus. Lagret innehöll de flesta av metallföremålen som hittades på undersökningen. Fynden bestod av järnföremål som spik, hästskor, hästskosöm, märlor, en sölja, en liten grep samt olika typer av järnbeslag. I nedgrävningen hittades två mynt, ett slitet Gustav II Adolf mynt (1611–32) samt ett Adolf Fredrik mynt från 1752.

Tolkning

Sopgrop för metallföremål, där föremålen har fällt ut och gjort färgen på fyllningen tydlig. Det äldre myntfyndet som återfanns i gropen speglar inte dateringen på anläggningen, då den ligger alltför tidigt för att det ska vara möjligt. Gropen var täckt av gårdsplanen, K2, och måste alltså vara äldre än delar av det lagret. Det äldre myntet var mycket slitet, vilket tyder på att det varit i omlopp under en lång period och därför mycket väl kan passa in i tiden. Det yngre myntet hittades i toppen av lagret intill syllstensraden till hus 2, som placerats i fas 2. det kan röra sig om ett grundläggningsmynt till byggnaden.

Fynden

Fynden från gropen bestod av mestadels trasiga järnföremål. De få hela föremålen utgjordes av spikar och beslag samt en hästsko. Utöver järnföremålen hittades delar av ett keramikfat. Enhetligheten när det gäller fynden är slående och gropen verkar medvetet ha fyllts med järnskrot.

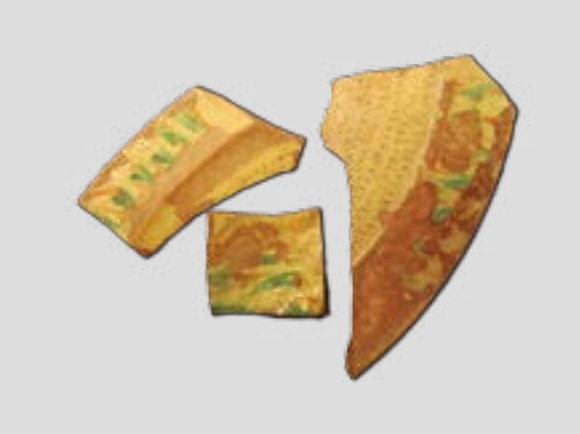

Figur 21. Fat med hemring på brämet och växtmotiv i spegeln, fynd 14. Foto: Annica Ramström.

Figur 22. Större järnkrok för upphängning av till exempel seldon, fynd 12. Foto: Annica Ramström.

Figur 23. Järnbeslag, eventuellt till ett fönster, fynd 8. Foto: Annica Ramström.

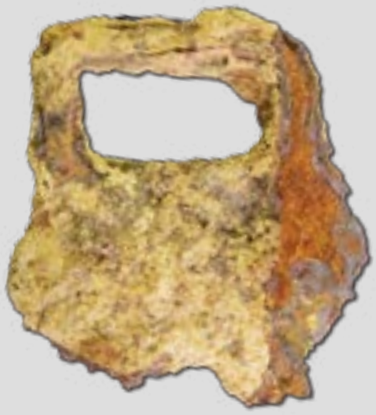

Figur 24. Handtag till en järngryta, fynd 7. Foto: Annica Ramström.

Figur 25. Hästsko, fynd 3. Foto: Annica Ramström.

Kontext 5

Stenpackning med ränna (A205 och A1700)
Datering: cirka 1722 – 1940-talet

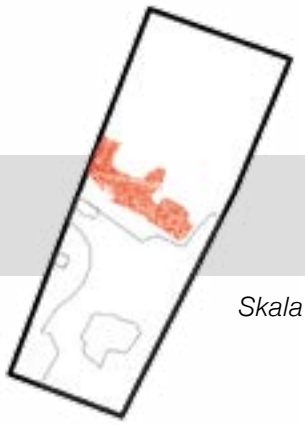

Skala 1:1 000

Beskrivning

Den bevarade delen av stenpackningen, som var anlagd i sättsand, var cirka 15x6,5 meter stor och bestod av ett blandat stenmaterial. I mittpartiet var stenmaterialet mer enhetligt med rundade stenar i storleken 0,1–0,15 meter. Mot väster och gatan fanns ett antal större stenar lagda i packningen. Mot öster var stenarna mindre (0,08–0,1 meter stora) och där var packningen något välvd. Möjligen var den reparerad eller så har packningen där lagts vid ett senare tillfälle. Stenpackningen är påverkad av senare byggnationer mot söder, norr och öster. Den är också genomgrävd vid anläggandet av en kalklåda, K13, som hör till fas 3 samt vid uppförandet av hus 6, fas 3, norr om stenpackningen.

Figur 26. Den tät lagda stenpackningen med rännan i höger bildkant. Fotot är taget från sydväst av Annica Ramström.

I stenpackningen fanns en ränna som sluttade svagt mot öster. Rännan, som var V-formad i genomskärning, sluttade i tomtens naturliga lutning mot öster. Stenarna i rännan var större och flatare än den omgivande stenpackningen och bestod av stenar i storleken 0,3–0,65 meter. De mindre sten-arna återfanns i den västra delen medan de större fanns i den östra. Rännan var igenfylld eller täckt av lagret K15, i fas 3.

Tolkning

Stenpackningen tolkas som en gårdsplan med en ränna för att leda bort vatten och smuts. Rännan är anlagd så att den följer den naturliga sluttningen mot öster. Det lager som låg ovanpå och i rännan tolkas som att man vid någon tidpunkt slutat att hålla packningen och rännan fri från smuts, möjligen kan rännan ha lagts igen medvetet. Vid förundersökningen hittades ett mynt som var nedtryckt mellan stenarna. Myntet var en del av ett 4 daler silvermynt präglat år 1722. Hur länge stenpackningen varit i aktivt bruk går inte att avgöra utifrån fasindelningar eller fynd. Packningen har i senare tid endast brutits upp där nya hus anlagts och grunderna krävt en genombrytning.

Fynd

Från förundersökningen fanns ett fynd med en datering till 1722.

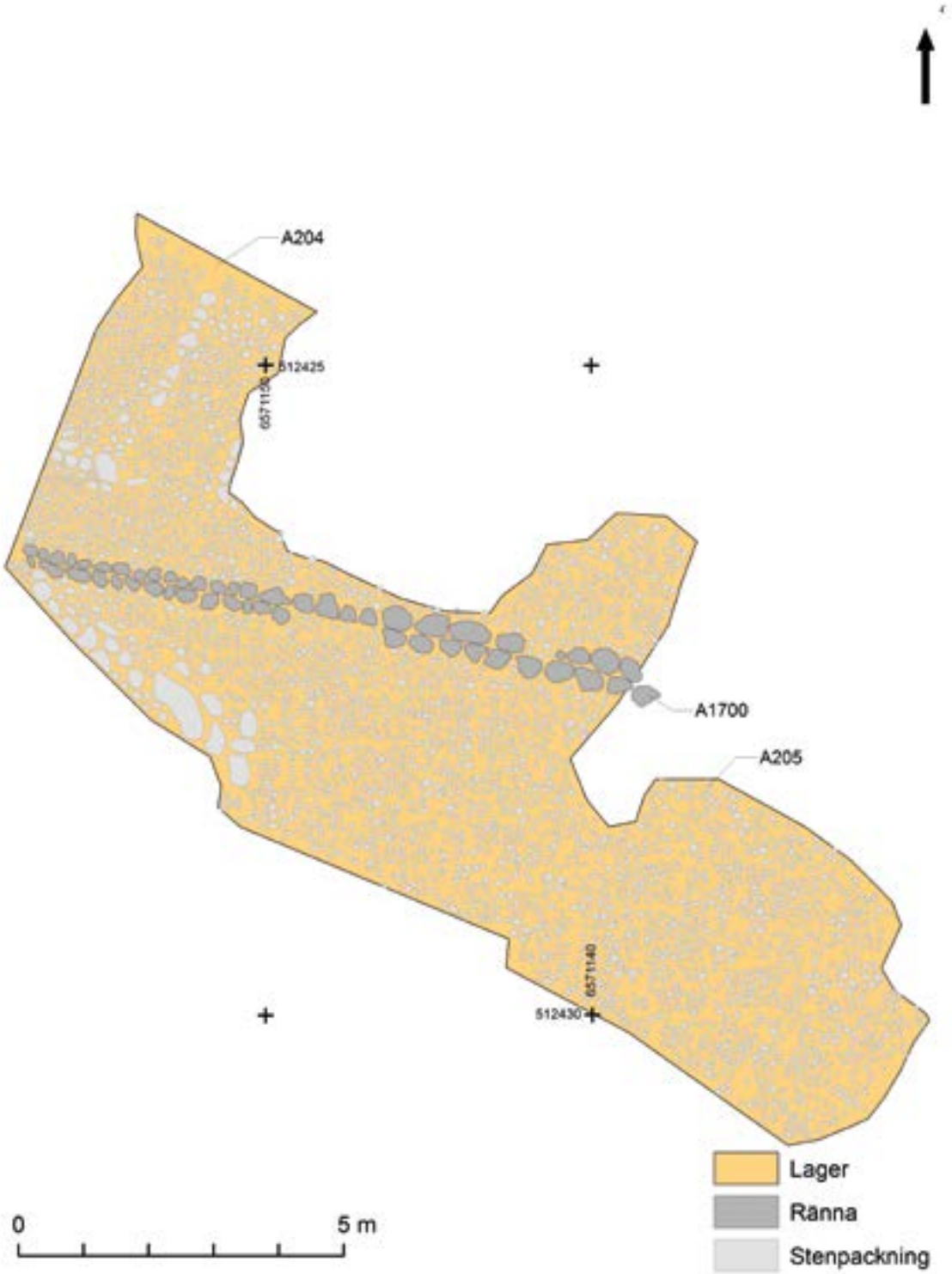

Figur 27. Detalj över stenpackningen med rännan. Skala 1:100.

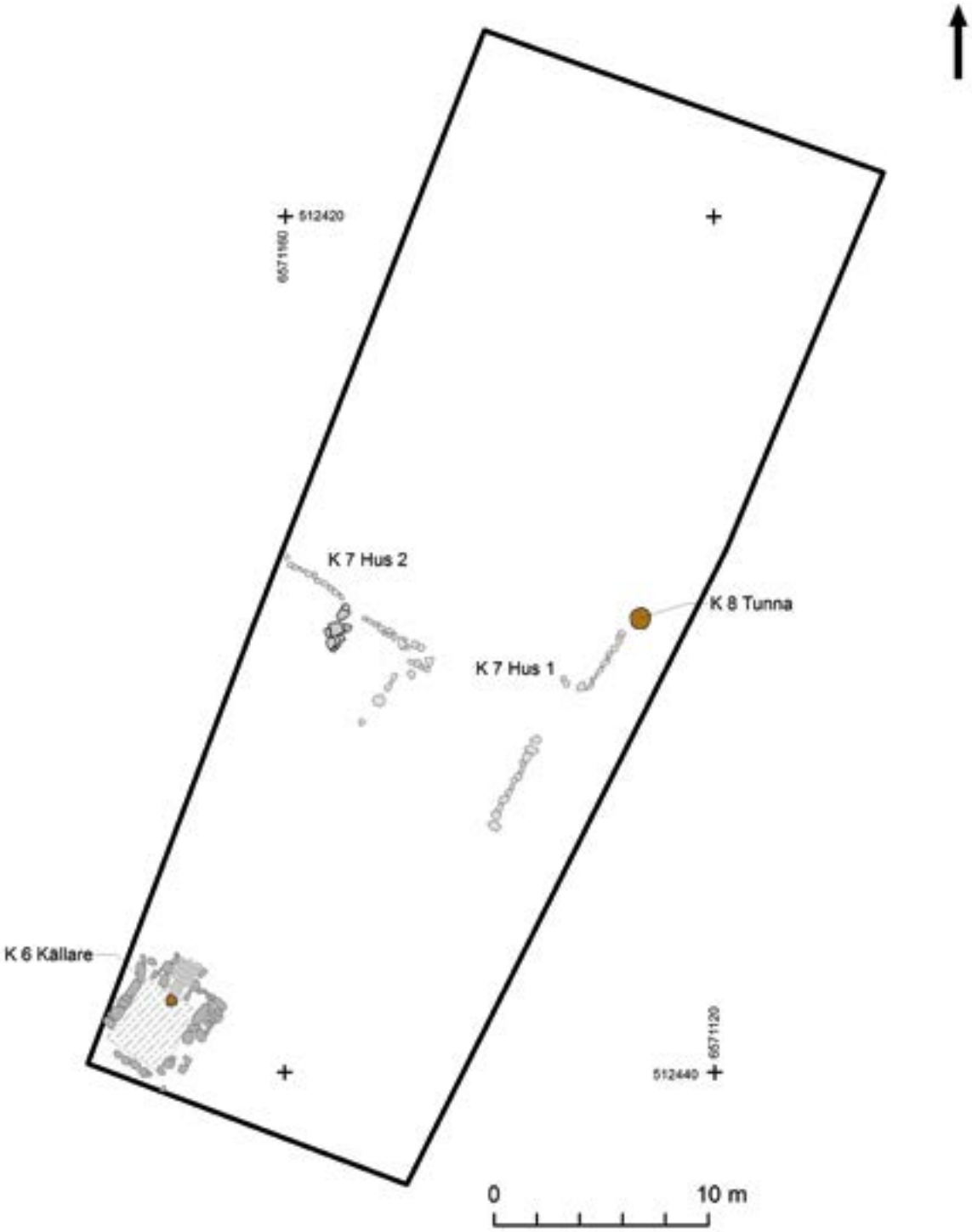

Figur 28. Översiktsplan med samtliga kontexter som ingår i fas 2. Skala 1:300.

Fas 2 1780–1850

Fasen representerar den första bebyggelsen som kan identifieras inom kvarteret. Det rör sig om ekonomibyggnader, uthus och en källare. Inom fasen sker en förändring av byggnadsbeståndet som går från enstaka ekonomibyggnader till att likna kringbyggda gårdar med ett stort antal byggnader med olika funktioner.

Figur 29. Källaren under utgrävning. Foto: Vilhelm Öhnegård.

Kontext 6

Källare, Hus 3
Datering: ? – cirka 1870

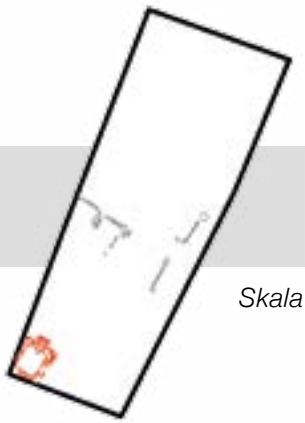

Skala 1:1 000

Beskrivning
En rektangulär källargrund 3,5x2,5 meter stor med bevarade väggar i upp till 3 skift av natursten som antingen tuktats eller lagts med en slät sida in mot källarrummet. Stenarna var 0,4–0,7 meter stora. Ingången till källaren låg i norr med en bevarad stentrappa med tre trappsteg i kalksten. Delar av den norra väggen, intill trappan, var byggd av tegel som i sin tur vilade mot en vägg av natursten bakom tegelväggen. Källarens golv, som var välbevarat, bestod av väl avpassade flata kalkstenshällar. Precis nedanför trappan fanns en nedgrävd tunna, cirka 0,7 meter i diameter. Tunnan, som var nedgrävd till ett djup av 0,6 meter, var laggad med bevarad botten av trä.

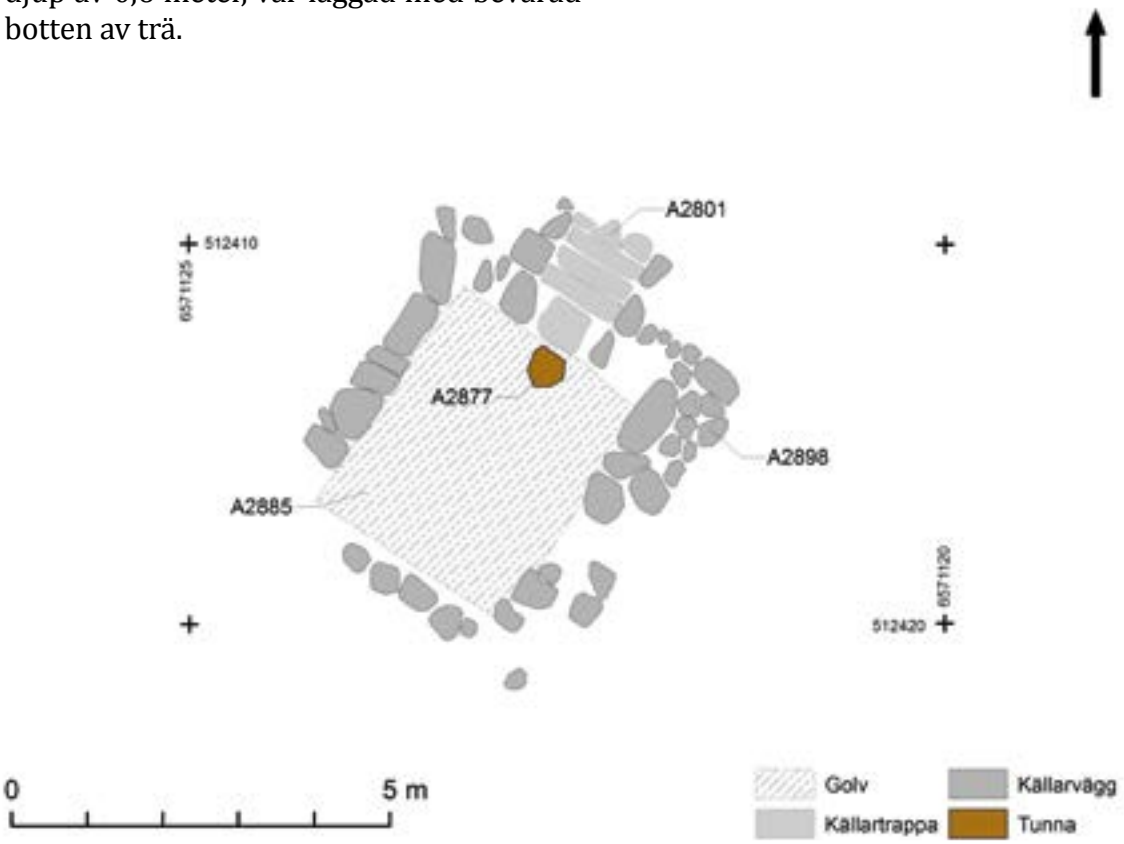

Figur 30. Detalj av källaren med de ingående byggnadselementen. Skala 1:100.

Figur 31. Vy över källargrunden med trappan. Rakt nedanför trappan syns hålet för tunnan. Foto från söder, taget av Vilhelm Öhnegård.

Figur 32. Trappen, med tunna nedanför samt det välbevarade kalkstensgolvet. Foto från norr, taget av Annica Ramström.

Figur 33. Detaljbild på trappans uppbyggnad sett från söder. Foto: Annica Ramström.

Figur 34. Detaljbild på tunnan, där den laggade träbottnen syns. Foto från norr, taget av Ebba Knabe.

Tolkning

Källaren tolkas som en matkällare eller fatabur. Ett makrofossilprov taget precis ovanför källarens golv analyserades. Provet visade rester efter stalldynga och latrin, med stor sannolikhet hade provet ingenting med källarens funktion att göra utan visar snarare vad jorden som källaren fyllts igen med hade för innehåll. Dateringen av källaren är gjord på stratigrafiska grunder. Källaren var igenfylld vid ett och samma tillfälle med sten, grus och silt. Förutom att lagret fyllt igen källaren täckte det också hela källarens ramverk. Källaren har tagits ur bruk och fyllts igen i samband med en större omdaning av husbeståndet inne på gården och som återfinns på kartan från 1823. Källargrunden kan möjligen var identisk med det hus som återfinns på en karta från år 1823, även om storlek och riktning inte riktigt överensstämmer. Under andra halvan av 1850-talet rivs huset och den nedgrävda källaren fylls igen. Ett nytt hus uppförs ungefär på samma plats som källaren. Det nya huset är större och vinklat mot norr. Från huset finns ett stengolv av kullersten bevarat. Källargrundens nordvästra hörn täcks av sättsand och en stenpackning läggs, A501, som kommer att utgöra det enda som finns bevarat efter detta hus.

Fynd

De fynd som återfanns i källaren kom samtliga från igenfyllningslagret och bestod av keramik, flaskor och bordsglas som kunde dateras till perioden 1850–1870. Inga av dessa fynd tillvaratogs men användes för att datera källarens fyllning.

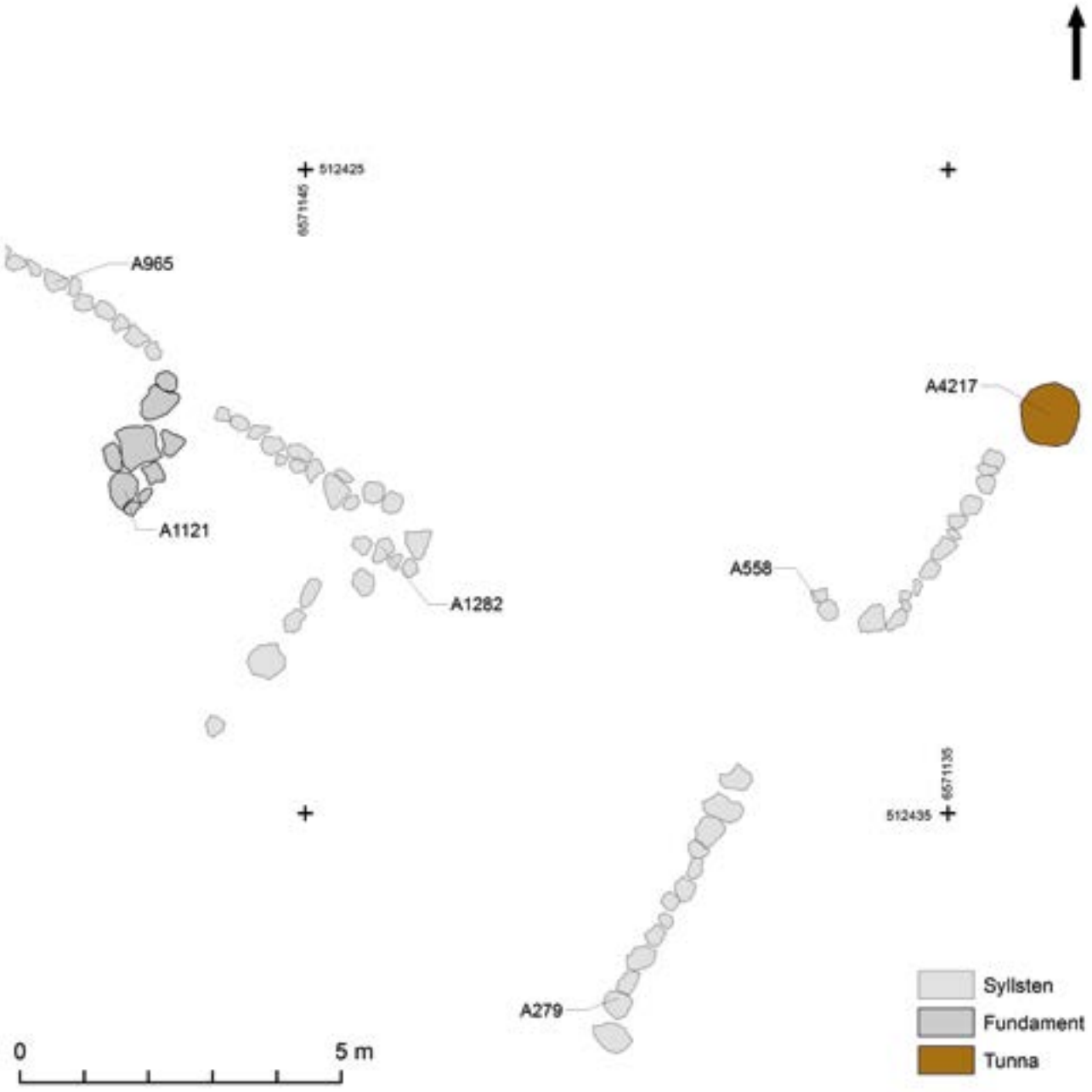

Figur 35. Detalj över hus 1 och hus 2 med de bevarade syllstenarna. Här syns även kontext 8, en tunna. Skala 1:100.

Kontext 7

Ekonomibyggnader, Hus 1 och Hus 2
Datering: cirka 1780 – cirka 1860/1870

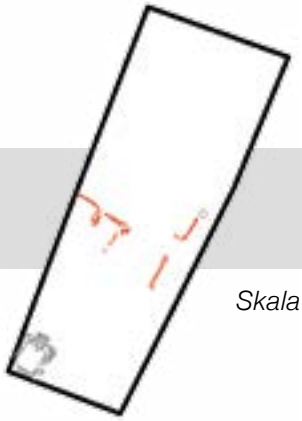

Skala 1:1 000

Beskrivning

Består av fyra stycken fragmentariska syllstensrader. Hus 1 består av två syllstensrader, A279 och A558. Huset byggs om vid ett senare tillfälle så att det inkluderar en vinkelbyggnad mot väster, här kallat Hus 2. Vid anläggandet av syllarna har natursten, 0,3–0,6 meter stora använts. De båda syllarna är 6 och 9 meter långa. Syllstenen A558 ansluter till stenpackningen K5 från fas 1, även om den är glesare och mer trasig mot syllen.
Hus 2, som ligger i vinkel med Hus 1 består av två syllstensrader som är 5 och 6,5 meter långa, även dessa av natursten 0,2–0,4 meter stora. I Hus 2 finns ett fundament, A1121. Fundamentet är cirka 2x1,5 meter stort och består av kantiga stenar 0,4–0,6 meter stora med rödbränt tegel mot botten.

Tolkning

I K7 ingår en uthuslänga, hus 1, som löper i nordnordöst-sydsydvästlig riktning. Endast delar av den ena syllstensraden från långväggen är fragmentariskt bevarad. De i långväggen ingående syllraderna utgörs av A279 och A558. Hus 1 hör till en byggnad som återfinns på en karta från år 1782. På en yngre karta från år 1823 har byggnaden försetts med en vinkel och en med hus 1 hopbyggd huslänga, hus 2, i öst-västlig riktning. Från denna huslänga härrör syllraderna A965 och A1282. Från förundersökningen fanns ytterligare rester av denna syll i schakt S1600. I förundersökningsschaktet fanns även resterna efter en syll som fungerat som mellanvägg, eller parallellvägg till hus 1. I huset fanns ett fundament, A1121, från en spis eller en kakelugn som vetter mot väster. Den här delen av längan har haft en funktion där värme eller eld varit väsentlig. Inget av husen hade någon form av golv eller golvlager bevarade men från förundersökningen fanns antydningar till ett plankgolv.

Fynd

Inga fynd gjordes som kunde knytas till något av husen specifikt.

Figur 36. Den bevarade syllen från hus 2 höstskrudad med löv. Som en förhöjning i den övre delen syns fundamentet A1121. Fotot är taget från sydost av Annica Ramström.

Figur 37. Tunnan, K8, under utgrävning. Foto från söder, taget av Annica Ramström.

Kontext 8

Tunna, A4217
Datering: 1700-tal – 1800-tal

Skala 1:1 000

Beskrivning

Laggad tunna med tunnband av vidjor. 1 meter i diameter och 0,6 meter djup. Tunnan var fylld med siltig sand samt ett par stycken 0,3 meter stora stenar. Tunnan har fyllts igen istället för att flyttas i samband med husbyggena i området under 1800-talet.

Tolkning

Utifrån makrofossilanalysen tolkas tunnan som en gödselbinge, vilket också passar med tunnans placering på baksidan av ett uthus mot de odlade ytorna i öster.

I detta makroprov var materialet mycket välbevarat. Drygt 80 procent av frömaterialet kommer från olika ogräs, och resten från stalldynga. Inga spår av latrinmaterial har påträffats. I materialet påträffas också ett betfrö (eller en så kallad gromelur med två fröer i), som antyder att anläggningen har med kökträdgård eller kålgårdsodling att göra. I ogräsmaterialet finns gott om trampört som gynnas av trampade ytor vilket kan indikera ett mer permanent inslag av upptrampade gångar i eller runt kålgården (Jens Heimdahl, bilaga 3).

En tolkning av tunnan utifrån det makroskopiska materialet är att den använts som en kompost- och/eller gödselbinge, vilket skulle förklara det stora inslaget av ogräs såväl som fröet från betan. När det gäller betan så går det inte närmare att avgöra vilken slags beta det rör sig om, men det kan vara fråga om en typ av röd- eller gulbeta alternativt mangold.

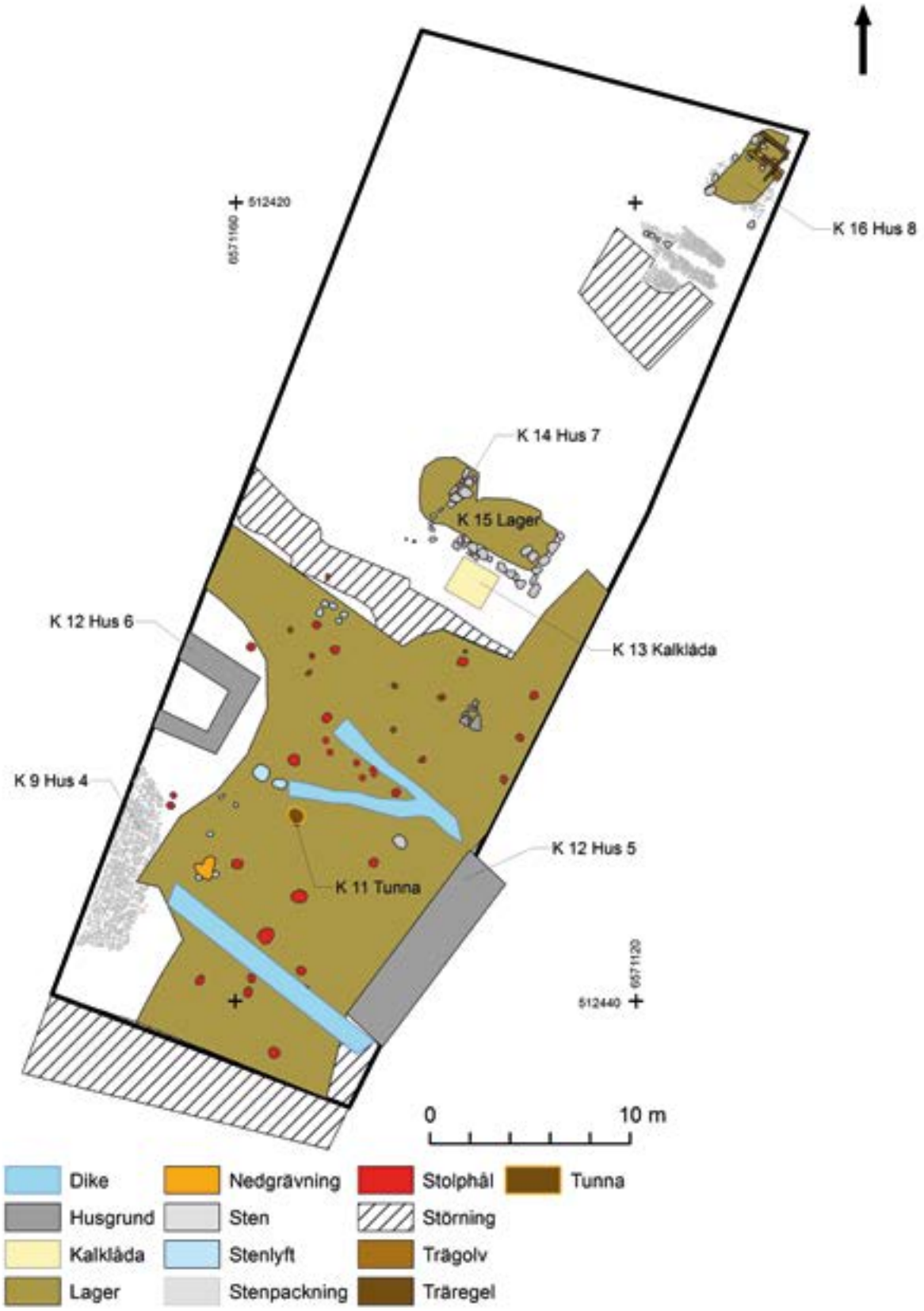

Figur 38. Översiktsplan med samtliga kontexter som ingår i fas 3. Skala 1:300.

Fas 3 1850 – cirka 1945

I början av 1940-talet rivs bebyggelsen på tomterna och inga nya permanenta byggnader uppförs. Det råder ingen tvekan om att det på tomterna 84 och 85 delvis är ett äldre byggnadsbestånd som rivs medan det på tomt 83 har skett ett ny- eller ombygge efter år 1895 i hörnet Storgatan och Strömersgatan. Förutom de äldre byggnaderna rivs också nyare hus, byggda under sent 1800-tal och/eller tidigt 1900-tal. Kontexterna inom fas 3 redovisas översiktligt.

Kontext 9

Stenpackning, golv. Hus 4
Datering: cirka 1870 – 1940-tal

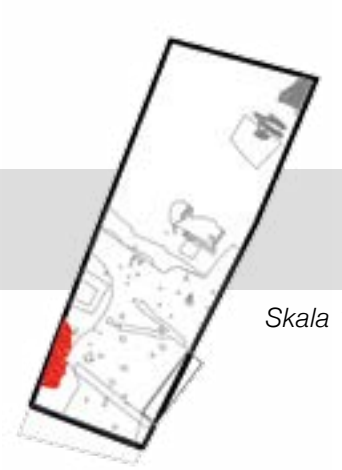

Skala 1:1 000

Beskrivning
En 6x1,5 meter stor stenpackning som fortsätter in i den västra schaktväggen. Packningen består av rundade, knytnävsstora stenar 0,1–0,15 meter stora, lagda i sättsand. Stenpackningen och sättsanden överlagrar den igenfyllda källaren, K4.

Tolkning
Stenpackningen sammanfaller med ett hus som återfinns på en karta från år 1879 och tolkas som ett golv inuti en ekonomibyggnad eller uthus.

Figur 39. Planritning som visar kontexterna K9, K11 och 12. Skala 1:100.

Kontext 10

Hus 5, stallbyggnad
Datering: cirka 1870 – 1940

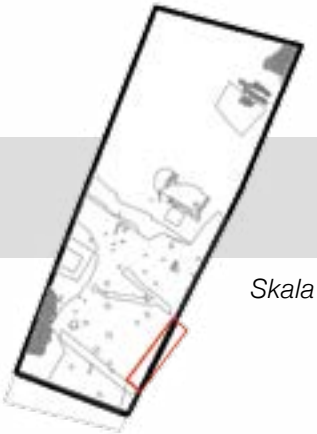

Skala 1:1 000

Beskrivning
Husgrund, välbevarad i två skift av välhuggen sten i storleken 0,5x0,3 meter. Hörnstenarna är något större.

Tolkning
Enligt det äldre kartmaterialet samt bildmaterial från Örebro Stadsarkiv härrör husgrunden från ett stall för landsvägshästar.

Figur 40. Grunden till stallbyggnaden sedd från söder. Foto: Annica Ramström.

Kontext 11

Tunna (A541)
Datering: sent 1800-tal – tidigt 1900-tal

Skala 1:1 000

Beskrivning
Laggad tunna ihophållen med tunnband, cirka 0,9 meter diameter och 0,7 meter djup. Tunnan som aldrig grävdes i sin helhet innehöll grå, siltig sand samt keramik och glasbuteljer från sent 1800-tal till tidigt 1900-tal.

Tolkning
Latrintunna som vid sista fyllningen även fyllts med sopor.

Figur 41. Den laggade tunna kontext 11 från väster. Foto: Annica Ramström.

Kontext 12

Husgrund av syllstenar, Hus 6
Datering: cirka 1860 – 1940

Skala 1:1 000

Beskrivning
Grundmurar av delvis sprängd sten från ett hus med källare. Vid förundersökningen hittades en gravsten i nedgrävningen för husgrunden som daterades till år 1860.

Tolkning
Huset uppfördes under 1860-talet eller något senare enligt den gravsten som återfanns i nedgrävningen för husgrunden. Huset är placerat på en yta som enligt kartmaterialet från år 1782 och 1823 inte tidigare varit bebyggd. Bebyggelsen finns på en karta från år 1879.

Kontext 13

Kalklåda
Datering: 1800 – 1900-tal

Skala 1:1 000

Beskrivning
Rektangulär nedgrävning med ett ramverk av trä, 2,2x1,8 meter stor, innehållande kalkbruk.

Tolkning
Ramverket och nedgrävningen skär genom stenpackningen K5 och hör samman med de byggnadsförändringar som gjordes inom kvarteret under andra halvan av 1800-talet och in på 1900-talet.

Kontext 14

Syllstensrader, Hus 7
Datering: 1850 – 1900-tal

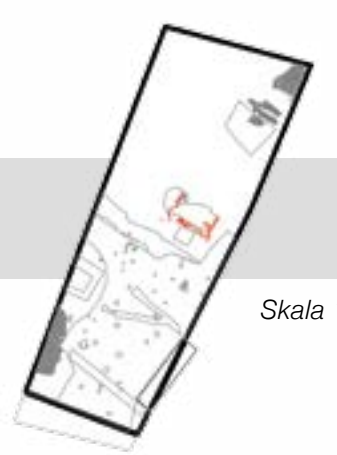

Skala 1:1 000

Beskrivning
Resterna efter huset eller boden utgör av tre syllstensrader som bildar den södra gaveln. Syllstensraderna är mellan 2 och 4 meter långa, bestående av natursten i varierande storlek, från 0,35 till 0,7 meter stora.

Tolkning
Resterna efter en mindre byggnad som grävts av vid uppförandet av en yngre byggnad som återfanns vid förundersökningen, norr om hus 7.

Kontext 15

Kulturlager (A3471)
Datering: 1850-tal – 1940-talet

Skala 1:1 000

Beskrivning
Ett väl avgränsat lager, 7,5x3 meter stort, innehållande brun sandig silt med mycket organiskt material.

Tolkning
Avsatt på platsen, hör ihop med hus 7. Funktion okänd.

Fynd
Järnföremål, keramik från 1850-talet och framåt.

Kontext 16

Bod, Hus 8
Datering: cirka 1900 – 1910

Skala 1:1 000

Beskrivning
Resterna efter en enklare byggnad bestående av syllstenar, bjälklager för golv, trägolv samt ett underliggande kulturlager som kommer från användningstiden.

Tolkning
Enklare bod för förvaring av koks eller kol.

Övriga kontexter – stolphål och diken

Utöver de ovan beskrivna kontexterna fanns ett antal stolphål och diken som tillkommit i fas 3. De flesta stolphål saknade inbördes mönster. Då de var nedgrävda genom lagret K2 med bibehållna stolpar tolkades de som tillkomna i modern tid. Mot den östra schaktväggen, norr om hus 6, hittades resterna efter tre stolphål med stolpar som utgjort en staket och som återfinns på bildmaterial från 1930-talet i Örebro bildarkiv.

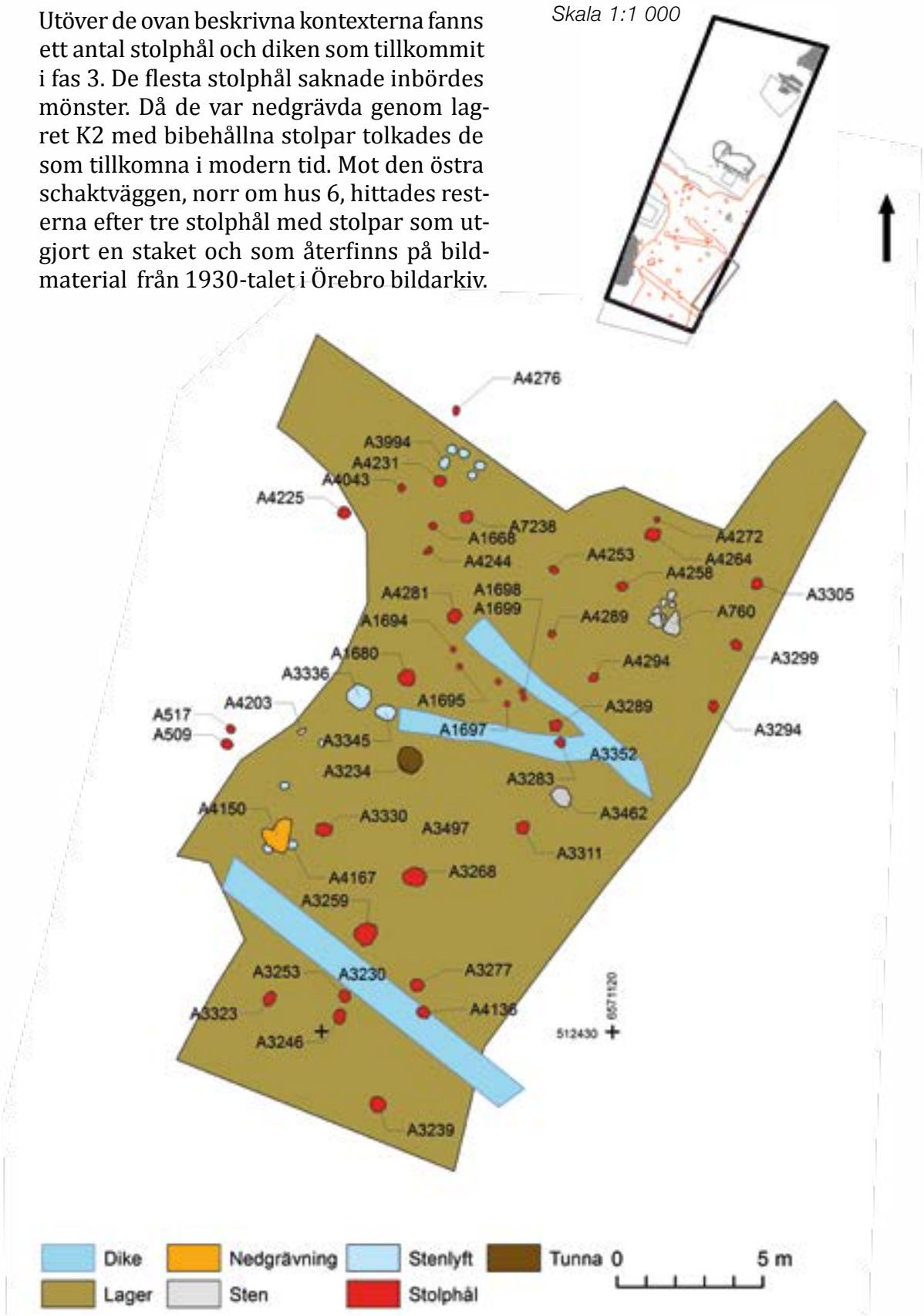

Figur 42. Översiktsplan med samtliga övriga kontexter visade med anläggningstyper. Skala 1:200.

Tolkning

Nedan följer först en diskussion kring händelser och tolkningar i varje fas för att sedan övergå i en tolkning och diskussion som kopplar till undersökningens vetenskapliga frågeställningar.

Tre faser kunde urskiljas i materialet. I den första, äldsta fasen saknas byggnadslämningar helt medan rester efter byggnader återfinns i de två yngre faserna. Samtliga byggnadsrester var dåligt bevarade.

På grund ett flertal störningar som hänger samman med byggnationer under andra halvan av 1800-talet och början av 1900-talet har det varit svårt att knyta samman kontexterna. Många gånger bryts kopplingarna av nedgrävningar från husgrunder med källare eller av moderna diken. Ytan visade sig vara betydligt mer söndergrävd i modern tid än vad förundersökningen visade. Mer sammanhängande ytor från de tre faserna fanns i den södra och mellersta delen av området.

Diskussion och tolkning fas 1

De äldsta anläggningarna inom området var avfallsbingen och sopgropen. Både dessa anläggningar överlagrades av det övergripande konstruktions- och gårdsplanslagret, K2. Även om det finns en historisk karta från år 1652 som visar att området varit utlagt som byggningstomter, det vill säga tomter för byggnation, så har den här delen där de båda anläggningarna hittades använts för att gräva ner sopor och avfall. Att avhända sig stadens, eller kanske snarare, närliggande tomters skräp på detta sätt under just 1600- och 1700-talet finns ytterligare exempel på i Karlstad. Vid grävningar i kvarteret Lantmäteriet hittades ett flertal sopgropar som visar att man använt en av stadens tomter i ytterområdet för att göra sig av med skräp. Ytterligare exempel återfinns i den södra delen av Örebro, i kvarteret Drottningparken som undersöktes arkeologiskt år 2014. Till skillnad från kvarteret Lodet låg denna plats utanför stadens tullstaket. Vid Drottningparken hittades ett flertal gropar som innehöll rester och spill från keramik- och kakelugnstillverkning från andra halvan av 1700-talet fram till första delen av 1800-talet. Sopgroparna tolkas som använda i en tid före den reglerade sophanteringen (Bergold 2015).

Över den södra och mellersta delen av undersökningsytan fanns ett sammanhängande lager som avsatts på platsen och som övergår från att vara ett konstruktionslager till att bli ett allmänt kulturlager. Lagrets olika funktioner går inte att identifiera stratigrafiskt, utan det rör sig om en glidande skala och det bryts endast av modern byggnation och modern dikning. Ytan som täcks av lagret tolkas som en öppen yta, vilken var befriad från byggnation och andra tydliga verksamheter, utöver tobaksodlingen, från omkring år 1700 och framåt. I botten av lagret fanns tydliga rester efter timmerbilning i form av bark, träflis och kvistar, vilket bör komma från husbyggnation. Det är frestande att tolka detta som resterna efter den första byggnationen på tomterna, men på hospitalet, på granntomten, förekom kontinuerlig ny- och ombyggnation, så det går inte entydigt att säga att träflislagret härrör från den första byggnationen på tomten även om det förefaller mest sannolikt. Ytan där träflislagret fanns har sedan fortsatt att trampats, vilket gett en tydligt smutsig yta som ändå hållits ren från sopor och avfall och bildat ett förhållandevis homogent lager, men med linser och skiftningar, vilket är ett resultat av olika kortvariga aktiviteter över ytan som inte går att spåra arkeologiskt.

Kulturlagret är, utöver de båda sopgroparna, en av de första aktiviteterna på undersökningsytan. Under detta lager vidtog sterilen. Man hade kunnat tänka sig (vilket också var tolkningen vid förundersökningen, då inga makrofossilprover analyserades) att lagret skulle kunna vara ett odlingslager eller ett lager som på något sätt kan knytas till någon form av bete, hagmark eller beväxt yta, men det finns inget i analysen av makro-fossilproverna som tyder på detta. Möjligen skulle detta kunna förklaras med att ytan markberetts inför byggnation, vilket då skulle stödja teorin om att lagret kan kopplas samman med byggnationen på platsen.

En tydlig aktivitet går att urskilja på den öppna ytan och det rör sig om en mindre tobaksodling som förekommit i den södra delen. Att det rörde sig om en mer beständig aktivitet kunde urskiljas i plan av den regelbundna formen och det avvikande innehållet i lagret. Att det rörde sig om en odlingsbädd för tobak blev klart först i och med den arkeobotaniska analysen. Redan på 1600-talet började man odla tobak i Sverige på försöksodlingar men först på 1720-talet påbjuder kung Fredrik I tobaksodling i hela landet med tanken att Sverige inom en fyraårsperiod ska bli självförsörjande. Denna odling ska i första hand ske i städerna eftersom det där finns gott om gödsel och arbetskraft. År 1760 fanns det tobaksodlingar i 72 svenska städer. Varje hushåll med egen täppa uppmanades att odla tobak för egen årsförbrukning (www.tobaksochtandsticksmuseum.se).

Den tobaksodling som skett i kvarteret Lodet bör ha varit för hushållsodling och kommer från den identifierade odlingsbädden. Det finns inget i de övriga arkeobotaniska proverna från undersökningen som tyder på att det skulle röra sig om någon storskalig odling för avsalu. Det rör sig om två identifierade sorter av tobak, virginiatobak och bondtobak. För tobakstillverkning har båda arterna Nicotiana tabacum (virginiatobak) och Nicotiana rustica (bondtobak) odlats i Sverige. Bondtobaken har gula blommor och blir runt metern hög. Virginiatobak har rosa blommor och kan bli upptill två meter hög. Tobaken är ettårig och blommar i juni – juli. Plantan har sitt ursprung i Syd- och Mellanamerika. Bondtobaken växte vilt och Virginiatobaken var den odlade sorten som europeiska sjöfarare kom i kontakt med under 1500-talets början (www.tobaksochtandsticksmuseum.se).

De två tobaksfröerna är de första identifierade i Örebro stad.

I den norra delen av den intensiva ytan finns en tätt lagd stenpackning med en avrinningsränna som delar stenpackningen i två delar. Packningen är avgrävd av yngre konstruktioner i både norr och söder. Packningen lutar svagt mot öster, precis som hela undersökningsytan, vilket ger en naturlig avrinning mot öster i rännan. Störningen i söder bryter av förhållandet mellan packningen och det yttäckande kulturlagret, vilket hade givit en möjlighet att förstå förhållandet och kopplingen mellan dessa båda kontexter. Packningen är lagd i ett sättsandslager som i sin tur vilar på den sterila marken. Även här kan man fundera på om det förekommit någon form av beredning av marken före anläggandet av stenpackningen. I packningen, mellan två tätt sammanfogade stenar, hittades vid förundersökningen ett mynt, daterat till år 1722. Myntet var placerat på ett sådant sätt i packningen att det närmst placerats där medvetet, som ett slags grundläggningsmynt. Då det inte rörde sig om ett runt mynt

utan om en klippt bit av ett 4 daler silvermynt var det rektangulärt med vassa kanter. Det var nerkilat i sättsanden och även täckt med lite sand. Vid finrensningen av packningen syntes efter avlägsnandet av sanden ett av de vassa hörnen sticka upp mellan stenarna. att ett mynt skulle kunna kila sig fast på det sättet är i princip omöjligt, vilket gör att det måste tolkas som medvetet placerat mellan stenarna.

Om man accepterar tanken att myntet var placerat där medvetet kan stenpackningen inte vara äldre än från år 1722 utan snarare några år yngre. Stenpackningen kan i huvudsak ha haft två funktioner, som gårdsplan eller som gränd. Att det skulle ha rört sig om en gränd eller gata har uteslutits, då det inte fanns någon bebyggelse eller annat i området som gränden skulle lett till. Den skulle hypotetiskt kunnat leda från huvudgatan till en bebyggelse eller något annat öster om undersökningsområdet. Enligt det historiska kartmaterialet fanns ingen bebyggelse i öster utan där fanns beteshagar för kungens hästar. En väl stenlagd gata ut till beteshagarna känns inte trolig. Därför har tolkningen landat i att det rör sig om en stenlagd gårdsplan som bör ha haft någon form av bebyggelse i närheten. Spår efter bebyggelse från tiden saknas dock. Anmärkningsvärt är att rännan så totalt saknade korrespondens med den yngre bebyggelsen då rännan i princip skulle lett in i hus 1 om den varit i bruk. Stenpackningen har inte helt brutits upp under påföljande århundraden utan fått ligga kvar där den fyllt någon form av funktion, vilket gör att den med stor sannolikhet till delar legat kvar in på 1930-talet.

Diskussion och tolkning fas 2

I fas 2 återfinns den första konstaterade byggnationen på ytan. Även om den är sporadiskt bevarad går den att återfinna i det historiska kartmaterialet från åren 1782 och 1823. Byggnationen tyder på att det är först nu som platsen blir bebyggd på ett sådant sätt att det går att beteckna som stadsgårdar. Under fas 2 pågår ett nästan konstant byggande av ekonomibyggnader och uthus. Detta är delvis synligt i det arkeo-logiska materialet men framförallt i kartmaterialet. Anledningen till den ivriga byggnationen står att finna i att det är en av få platser som är tillgängliga för nybyggnation innanför tullstaketet. Om man ser till de arkeologiska resultaten från tidigare undersökningar på norr så verkar området få en regelrätt profan bebyggelse under 1700-talet. Staden expanderar på tillgänglig mark bland annat på norr men även på söder.

I den mellersta delen av undersökningsområdet mot öster byggs en ekonomibyggnad, hus 1, i nordöstlig-sydvästlig riktning. Den fulla längden på byggnaden är inte känd, men den är minst 9 meter lång, förmodligen betydligt längre mot nordost. Hus 1 byggs vid ett senare tillfälle på med en byggnad i vinkel, hus 2. Dessa båda byggnader bildar enligt den historiska kartan från år 1823 tillsammans en vinkelbyggnad med ett inneslutet gårdsrum. I samband med byggandet av de båda byggnaderna fylls avrinningsrännan i stenpackningen igen och själva packningen täcks med ett tunt lager fin silt, men packningen behålls under, delvis inne i hus 1. Eftersom utbredningen av hus 1 inte är känd, är det möjligt att rännan slutar invid gaveln på hus 1 och att övertäckningen av stenpackningen och rännan har skett vid ett senare tillfälle.

Hus 1 bildar gräns för gårdsrummet mot öster. Ytterligare österut, bakom huset, finns en odlingslott och ytterligare öster

Figur 43. Samtliga kontexter i fas 1 med kartan från år 1782 i bakgrunden. Skala 1:300.

Figur 44. Samtliga kontexter i fas 2 med kartan från år 1782 i bakgrunden. Skala 1:300.

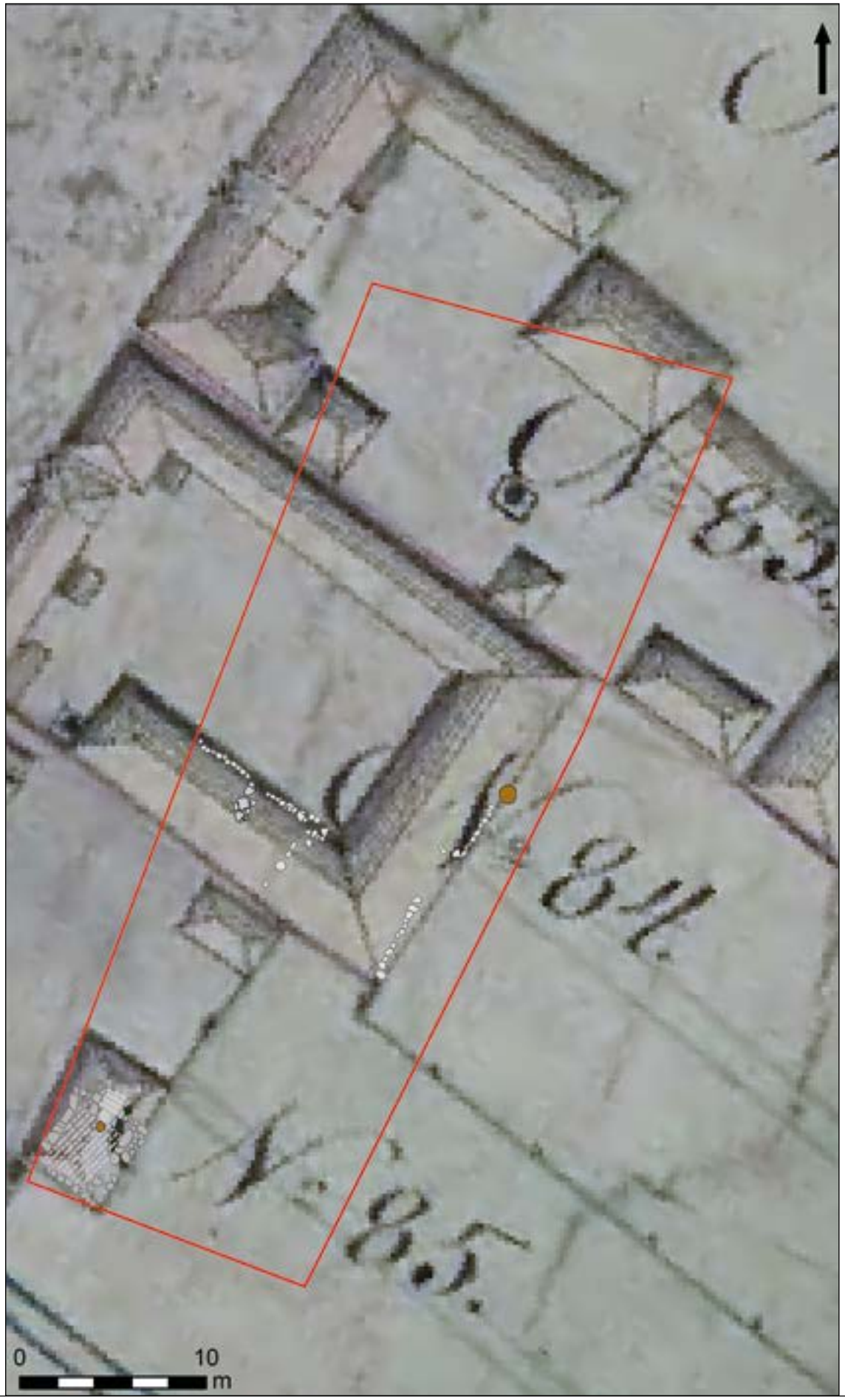

Figur 45. Samtliga kontexter i fas 2 med kartan från år 1823 i bakgrunden. Skala 1:300.

Figur 46. Bild från förundersökningen som visar det plankglov som legat i hus 2 och som överlagrade det yttäckande lagret, K2, foto från söder. Foto: Annica Ramström.

om odlingslotten hade kungen betesmarker för sina hästar. De odlingsmarker som finns är inte av en sådan storlek att de gårdar som byggdes kan ha livnärt sig på jordbruk utan odlingarna är mer att se som stadsodlingar, en i storlek något utvidgad form av kolonilott. Den öppning i syllstensraden som finns i hus 1 kan utgöra ett lider eller en dubbelport ut mot odlingarna från gårdstunet. När hus 2 byggs innesluts gårdstunet och någon naturlig passage från gårdsplanen ut till odlingarna fanns inte längre, då det även byggdes hus i vinkel mot hus 1 i norr, parallellt med hus 2. Gårdstunet blir då helt inneslutet i en kringbyggd gård, enligt den historiska kartan från år 1823.

Nordost om väggen till hus 1 hittades en laggad tunna som hölls ihop av vad som förefaller varit vidjekvistar och träband. Det arkeobotaniska innehållet i tunnan tyder på att det funnits en kålgård i närheten där bland annat mangold, röd- eller gulbetor odlats. Innehållet i provet visar också att tunnan använts för kompost. Placeringen av tunnan stämmer väl med dess innehåll då den bevarade väggen på hus 1 även avgränsar gårdstomten mot bet-odlingarna.

Från förundersökningen finns en parallellvägg till hus 1 delvis bevarad i hus 2, vilket skulle ge hus 1 en bredd på cirka 5 meter. På båda sidor om mellanväggen finns resterna efter ett plankgolv som ligger ovanpå det yttäckande kulturlagret. Syllstenarna däremot ligger i lagret men inte mot sterilen, vilket visar att ytan använts som en öppen yta före byggandet av hus 1 och 2 och att den södra delen fortsatt att användas som öppen yta, detta stöds också av att lagret var tjockare i den södra delen än i den norra.

I den sydvästra delen av undersökningsområdet hittades en källare eller fatabur. Källaren var byggd av natursten, förutom delar av trapphuset som var byggt av tegel och trappan som var av kalksten. På kartan från år 1823 finns en byggnad på denna plats, men källaren har inte tolkats som hörande till denna byggnad då riktningarna på de båda byggnaderna inte överensstämmer. Källaren tolkas som en äldre byggnad, där funktionen varit fatabur eller nedgrävd fristående källare, det vill säga det har inte funnits någon överbyggnad, som till exempel ett hus. Detta stöds av avsaknaden av syllstenar runt källaren. Nedgrävningen till källaren var gjord genom det yttäckande kulturlaget, K2, vilket ger en hint om att källaren grävts ned när ytan redan användes som öppen yta.

Källarens golv var lagt med kalksten och precis nedanför trappan hade en bit av golvet tagits upp och en laggad tunna hade grävts ned. Liknande konstruktioner har hittats tidigare, bland annat i kvarteret Ekorren i Nora. Där tolkades tunnan som en form av dränering för vatten, eller avrinningskärl och den var placerad vid den, från trappan sett, bortre kortväggen (Ramström 2013:38).

Ser man till källarens placering på tomten så har den legat invid Hospitalsån. Precis där källaren är placerad har ån tidigare gjort en knyck eller böj mot norr. Någon gång mellan åren 1782 och 1823 verkar ån har rätats ut och fått en ny, rakare, sträckning. Denna förändring hittades vid förundersökningen då den med sand igenlagda å-fåran återfanns. Vid förundersökningen kunde inte mängden sand som hittades i en av de södra schakten förklaras, den var helt ren utan minsta tillstymmelse till inblandning av andra material. Först nu när kartmaterialet analyserats mer noggrant står det klart att det måste röra sig om den igenlagda å-fåran.

Placeringen av källaren invid ån måste ha bidragit till att kyla ner det som förvarades i källaren vilket bör ha varit mat, även om inget i fyndmaterialet ger någon antydan till vad källaren använts till. Det

makrofossilprov som togs från dränerings-tunnan hör inte till källarens brukningsfas utan till igenfyllnadsfasen.

Diskussion och tolkning fas 3

Från omkring år 1850 och framåt sker kontinuerliga om- och nybyggnationer inom tomten. Under den här perioden byggs ett par hus med källare vars byggnation grävt sönder de äldre lämningarna. På den norra delen av tomten finns i princip ingenting bevarat från de två äldre faserna. Vid förundersökningen hittade små enklaver av kulturlager som kunde dateras till 1700-talet, även en igenfylld brunn hittades.

I den norra delen fanns en en yta med lämningar som grävdes extensivt av de besökande skolorna. Ytan dokumenterades på samma sätt som den intensiva ytan. Här grävdes en kol- eller koksbod från slutet av 1800-talet eller början av 1900-talet. Boden var bevarad med syllstenar samt ett plankgolv, i lagret och mellan plankorna hittades koks.

Precis i kanten av den sydöstra delen av undersökningsområdet, hittades vid förundersökningen en vällagd syllstensgrund som härrör från ett stall för landsvägshästar som byggdes under andra halvan av 1800-talet. I den södra delen fanns också två moderna dikningar samt en stenpackning som delvis överlagrade källaren från fas 2.

Samtliga stolphål som hittades på ytan kommer från den här perioden. Det rör sig om stolpar till staket som på olika sätt inhägnat tomter eller områden inom tomterna. Samtliga stolphål var nedgrävda genom det yttäckande kulturlagret och i flera fall fanns träet i stolparna bevarade. En typisk sådan rad är stolphålen A3294, 3299 och 3805 som har ingått i ett staket som i modern tid varit en tomtgräns.

Sammanfattande tolkning

Tomtstruktur, bebyggelse och odling

På den äldsta historiska kartan över Örebro stad från år 1652 ligger området där kvarteret Lodet är beläget utlagt som byggningstomter. Det finns inget i det arkeologiska materialet från kvarteret som tyder på att platsen skulle ha varit bebyggd vid denna tidpunkt. Det första yttäckande kulturlagret som ligger mot den sterila jorden är ett konstruktionslager som övergår till att bli en öppen yta eller gårdsplan. Avsaknaden av ett lager mellan den sterila jorden och konstruktionslagret verkar märklig, här borde finnas någon form av växthorisont som odling, bete eller annan växtlighet. Detta måste tolkas som att ytan har genomgått en röjning före byggnationen.

Den första historiska karta som identifierar bebyggelse i kvarteret är gjord år 1782. Den visar att den delen av undersökningsområdet som grävdes intensivt har bestått av en tomt. Det arkeologiska materialet visar heller inte på någon form av tomtindelning som staket eller diken. Den tomtindelning som ses på kartan finns norr om den intensivt grävda ytan och denna del av undersökningsområdet var helt förstörd av senare tiders om- och nybyggnader.

Den första bebyggelsen består av ett uthus eller stall, hus 1, beläget i den östra delen av gårdstomten och gränsar mot odlingslotten. Denna byggnad byggs efter några årtionden på med ett hus i vinkel, hus 2. Vid tiden för nybyggnaden delas tomten i två delar och tomtgränsen kommer att utgöras av den nya byggnaden, hus 2, som även det är ett stall eller uthus. När den nya längan byggs görs en öppning i form av ett lider eller en dubbelport i hus 1 som leder ut till odlingen i öster.

Under 1700-talet uppförs en källare i den södra delen av undersökningsområdet. Källaren har daterats utifrån stratigrafin och det faktum att den delvis är genomgrävd genom konstruktions- och gårdslagret. Källaren sammanfaller med en något större byggnad som finns på en historisk karta från år 1823. Det är dock tveksamt om källaren ingått i den byggnaden då riktningen på byggnaden och källare inte sammanfaller helt. Källaren var igenfylld med större stenar samt jordmassor och ovanpå detta återkom det lager som källaren grävts igenom, vilket torde tyda på att källaren trots allt är äldre och bör placeras i mitten av 1700-talet.

Åtminstone från första halvan av 1800-talet har två tomter funnits inom undersökningsområdet med åtminstone två hushåll. Dessa två hushåll har inte kunnat identifieras arkeologiskt dels på grund av bristen på bevarade strukturer men också på grund av bristen på fynd. De fynd som hittades kommer nästan uteslutande från två konstruktioner i form av en avfallsbinge och en sopgrop, båda från fas 1. Åtminstone den ena anläggningen, sopgropen, täcktes av det yttäckande konstruktions- och gårdslagret varför denna antas komma från tiden före det att tomten bebyggdes. Då fyndmaterialet i övrigt var så sparsmakat kunde inga jämförelser mellan de båda hushållen materiella kultur göras.

Två typer av odlingar har kunnat identifieras direkt eller indirekt. Tobaksodlingen, som var en uppbyggd odlingsbädd, är placerad närmast gårdsplanen, på ett inhak. Hur stor odlingen har varit är svårt att säga då den är avgrävd i modern tid i norr och söder, medan den i öster klippts av grunden till stallet för landsvägshästar. I och med att odlingsbädden var så tydlig i plan tolkas odlingen som en hushållsodling enligt resonemanget ovan. Närheten till hospitalet skulle annars kunna vara en indikation på tobaksodling i större skala, för

medicinskt bruk. Denna möjlighet kan inte helt och hållet uteslutas även om den sett till det arkeologiska materialet är mindre trolig. Enligt det historiska kartmaterialet återfinns hospitalets odlingsmarker väster om byggnaderna.

Den indirekta indikationen på odling kommer från tunnan som återfanns öster om och i anslutning till hus 1. Denna odling bör ha skett på den del av lotten som ligger direkt bakom hus 1. Enligt den arkeobotaniska analysen indikerar frömaterialet att det funnits gångar inom odlingen då det finns gott om trampört i provet. Trampört gynnas av trampade ytor och kan indikera ett mer permanent inslag av upptrampade gångar i eller runt kålgården (Jens Heimdahl, bilaga 3). Tillsammans med tobaksodlingen skulle det kunna indikera att den odling som legat närmast gårdsplanen bestått av odlingsbäddar snarare än större sammanhängande odlade ytor.

Till skillnad från från övriga kvarter som grävts i Örebro har grävningen i kvarteret Lodet kunna påvisa en miljö där bakgårdarna med dess odlingar framträder tydligt. Inte bara hur själva odlingarna varit utformade och planerade utan också vad som odlats i närmiljön. Vid tidigare undersökningar har idén om kålgårdar och odling funnits men inte kunnat påvisats såsom i kvarteret Lodet. Tanken om att bebyggelse skulle utgöra någon form av stadsnära bondgårdar har funnits, men det historiska kartmaterialet tillsammans med resultaten från makrofossilanalyserna stödjer inte den tolkningen. Det rör sig istället om en expansion av staden norrut och den bebyggelse och odling som skett på kvarteret Lodet måste karaktäriseras som stadsgårdar med odling på lotter i anslutning till bebyggelsen.

Människorna i kvarteret Lodet

En av frågeställningarna inför undersökningen var att försöka ta reda på vilka människor som bott på tomterna och om det fanns sociala skillnader mellan hushållen. En annan fråga var om det var ägarna till tomterna som bodde där eller om gårdar, bostäder eller rum hyrdes ut till andra.

Det har inte via det skriftliga källmaterialet, då främst husförhörslängderna, varit möjligt att identifiera hushållen och människorna på tomterna. Så då återstår det arkeologiska materialet. Eftersom fynden som hittades i stort sett kom från två kontexter, båda nedgrävningar, som med stor sannolikhet grävts ner innan tomten bebyggdes och därmed inte hör till de människor som bott på tomten eller tomterna. Det är först i modern tid som man kan få en uppfattning via det skriftliga källmaterialet om personerna som bor i kvarteret. Precis som i kvarteret Ekorren i Nora kan man se att under första halvan av 1800-talet bor inte längre ägarna till tomterna i kvarteret utan har ägnat sig åt en omfattande uthyrning av rum och sängar som eskalerar in i den andra halvan av 1800-talet. Kvarteret blir en slags genomgång eller sluss till andra boenden i Örebro. Omsättningen av familjer och personer är stor och man bor nästan aldrig längre än tre månader på tomterna innan man flyttar vidare till andra boenden. Detta kanske säger en del om standarden på byggnaderna.

Utvärdering i förhållande till undersökningsplanen

Utvärderingen av undersökningsplanen i förhållande till grävningens utförande, resultat samt rapportering kommer att följa den uppställning som fanns i den undersökningsplan som upprättades i samband med slutundersökningen utifrån Länsstyrelsen i Örebros kravspecifikation.

Det övergripande syftet med den särskilda arkeologiska undersökningen var att bidra till den allmänna kunskapsuppbyggnaden inom arkeologi i Örebro län. Det specifika syftet var att undersöka, dokumentera och tolka den aktuella delen av fornlämning RAÄ Örebro 83. Arkeologgruppen anser sig har uppfyllt detta syfte i och med det utförda fältarbetet, de publika insatserna på plats samt efterföljande föreläsningarna och denna rapport. De arkeologiska frågeställningar har besvarats i den mån det varit möjligt i den arkeologiska rapporten. Inga ytterligare frågeställningar eller syften tillkom under arbetets gång. Den metod som beskrevs i undersökningsplanen var den metod som användes under fältarbetet.

Undersökningsområdet uppgick till cirka 700 kvadratmeter enligt undersökningsplanen, det var också den yta som undersöktes. Inom undersökningen gjordes redan vid upprättandet av undersökningsplanen en prioritering i en intensiv yta om 400 kvadratmeter och en extensiv yta om 300 kvadratmeter. Inga förändringar av den intensiva och extensiva ytorna gjordes.

Den arkeologiska undersökningen skulle göras med en, vid stadsundersökningar, normal ambitionsnivå medan rapporten skulle göras med hög ambitionsnivå. Arkeologgruppen anser sig ha haft en normal ambitionsnivå vad gäller fältdelen av den arkeologisk undersökningen, vilken ligger till grund för tolkningar och planer i rapporten. Den höga ambitionsnivån vad gäller rapporten kan ses i det omfattande bakgrundsmaterial som använts och omtolkats för tolkning av det framgrävda materialet.

De publika insatserna vid Lodet var omfattande. Trots ett ihärdigt regnande under grävperioden genomfördes det skolprogram som satts ihop tillsammans med Örebro Länsmuseum och som genomfördes av Martin Edlund, Länsmuseet. Martin genomförde även kvällsvisningar enligt det schema som aviserats i förväg. Dessa genomfördes trots att novembermörkret slagit till och belysningen på platsen var dålig. Den sista visningen genomfördes i skenet av en kraftig ficklampa. Ett antal lunchvisningar prövades men antalet besökare var för få så det försöket avbröts efter två gånger och fokus riktades istället på direktkontakt med besökare utanför staketet som läste den väggtidning som växte fram under arbetets gång. Annica Ramström, Arkeologgruppen, genomförde ett par i förväg bokade specialvisningar, bland annat för hembygdsföreningar och PEAB. Lokalpressen i form av tidningar och TV visade intresse för undersökningarna och ett antal tidningsartiklar skrevs om platsen. En radio- och en TV-intervju genomfördes också. I och med dessa insatser anser sig Arkeologgruppen har genomfört de publika insatserna med en hög ambitionsnivå.

Arkeologgruppen har följt de tidplaner som fanns uppställda för slutundersökningen vad gäller fältarbetet. I samförstånd med Länsstyrelsen utökades rapporttiden med 4 månader på grund av hög arbetsbelastning under andra halvan av år 2014. Detta påverkade undersökningens budget. Arkeologgruppen anser sig med föreliggande rapport ha följt den tidplan som gällde för rapportarbetet.

Arkeologgruppen har redovisat de preliminära resultaten skriftligt till Länsstyrelsen i Örebro. De preliminära resultaten redovisades direkt efter avslutat arbete skriftligen till Länsstyrelsen i Örebro. En fullständig skriftlig rapport skulle enligt de nya direktiven vara Länsstyrelsen tillhanda i maj 2015, vilket de också är. En digital länk till rapporten finns på Arkeologgruppens hemsida, www.arkeologgruppen.se. När det gäller kvalitetskontroll och tillsyn har Arkeologgruppen följt undersökningsplanen genom att meddela Länsstyrelsen när det arkeologiska arbetet påbörjades och avslutades. Inga förutsättningar ändrades som föranledde Arkeologgruppen att kontakta Länsstyrelsen i ärendet under fälttiden. Besök på plats av Länsstyrelsen genomfördes vid två tillfällen under fälttiden.

Referenser

Tryckta

Ahlberg, N. 2005. Stadsgrundningar och planförändringar: svensk stadsplanering 1521-1721. *Acta Universitatis agriculturae Sueciae 2005:94*.

Bergold, H. 1996. *Arkeologisk förundersökning och undersökning: kv Vilan 2, Örebro, Närke*. Rapport 1996:19. Byrån för arkeologiska undersökningar, UV Stockholm. Riksantikvarieämbetet.

Bergold, H. 2015. *Drottningparken, Örebro*. Arkeologgruppen rapport 2015:8.

Bergold, H. 2011. *Fjärrvärme mellan Slottsgatan och Klostergatan i Örebro.* Arkeologgruppen rapport 2011:5.

Bergqvist, J. 2007. *Sentida bebyggelse vid Lillåns södra strand. Närke, Örebro stad, Kv Kilen 17, RAÄ 83*. Arkeologisk förundersökning. UV Bergslagen, rapport 2007:2.

Broberg, B & Hasselmo M. 1981. Under ett kvarter i Örebro: en arkeologisk undersökning i kvarteret Bromsgården sommaren 1978. *Bergslag och bondebygd*: årsbok för Örebro läns hembygdsförbund och Stiftelsen Örebro länsmuseum 1981, 7-43.

Forsell, E & Wallbom, B. 2010. *Arkeologisk förundersökning och delundersökning vid kvarteret Lantmätaren.* Värmlands museum rapport 2010:95.

Jonasson, G. 1984. *Medeltidens Örebro*. Örebro studies 3.

Ljung, J-Å. 1993. *Arkeologisk förundersökning. Kvarteret Vilan. Norra sjukhemmets område.* Örebro, rapport UV Stockholm 1993:90, ATA dnr 429/82.

Lundberg, E & Waldén, B. 1939. Örebro stads kyrkor: konsthistoriskt inventarium. *Sveriges kyrkor 46*.

Pontén, J. 1981. *Örebro hospital, lasarett och kurhus, 1527-1863*.

Ramström, A 1999. *Sentida kulturlager i kvarteret Olaus Petri*. Arkeologisk förundersökning: Närke, Örebro stad, kv Olaus Peteri 3:25, RAÄ 83. Rapport 1999:15, UV Bergslagen, Riksantikvarieämbetet.

Ramström, A. 2011. Kvarteret Lodet 7. Närke, Örebro län och kommun, del av RAÄ Örebro 83:1. Arkeologgruppen rapport 2011:18.

Ramström, A. 2013. *Kvarteret Ekorren*. Västmanland, Nora socken, Nora kommun. Arkeologisk undersökning. Arkeologgruppen rapport 2013:04.

Redin, L. 1978. Örebro. Rapport Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. *Medeltidsstaden 9*.

Arkiv

Örebro stad, Avmätning, 1652, Lantmäterimyndigheten arkiv, akt: 1880k-D2.

Rynninge nr 1-3, Geometrisk avmätning, 1696. Lantmäteristyrelsens arkiv akt:S49-21:1.

Örebro stad, Karta över västra och norra gärdet. Lantmäterimyndighetens arkiv akt: 1880k-D10.

Örebro stad, Grundritning över uppstaden, 1782. Lantmäteristyrelsens arkiv S73-1:8.

Örebro stad, karta. 1823. Lantmäterimyndighetens arkiv, akt 1880k-d72.

Tekniska och administrativa uppgifter

Landskap	Närke
Län	Örebro län
Kommun	Örebro kommun
Socken	Örebro socken
Fastighet	Kvarteret Lodet 7
Fornlämningsnummer	RAÄ 83:1

Projektledning	Annica Ramström, Helmut Bergold, Ebba Knabe
Personal	Annica Ramström, Helmut Bergold, Ebba Knabe och Vilhelm Öhnegård, Arkeologgruppen AB samt Martin Edlund, Örebro Länsmuseum

Undersökningstid	2012-10-08 till 2012-10-31
Exploateringsyta	700 m^2
Undersökt yta	700 m^2
Koordinatsystem	SWEREF 99 TM
Höjdsystem	RH 2000

Länsstyrelsens diarienummer
431-6812-2011

Arkeologgruppens projektnummer
2012_01

Arkiv
Arkivmaterial förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Digitalt arkiv
Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd
Fyndnummer 1–60.

Bilaga 1. Anläggningstabell

Anr	Typ	Storlek/m	Djup/m	Beskrivning	Kontext	Fas
200	Husgrund	12x3		Delvis utanför undersökningsområdet. Syllsten i storleken 0,3-0,5, något större hörnstenar. Nedgrävd genom bottenlagret av lera. I huset finns en mellanvägg synlig.	Kontext 10 Hus 5	3
205	Stenpackning/ gårdsplan	15x6,4		Mestadels bestående av knytnävsstora stenar i storleken 0,1-0,15 meter i diameter.	Kontext 5	1
275	Kalklåda	2,2x1,8		Ramverk av trä. Fylld med kalk.	Kontext 13	3
279	Syllstensrad	9		En 9 meter lång syllstensrad bestående av natursten 0,3-0,9 meter stora.	Kontext 7 Hus 1	2
494	Husgrund	4,5x4,1		Huset har haft källare som grävt sönder alla lager.	Kontext 12 Hus 6	3
501	Stenpackning	6x1,5		Mestadels bestående av knytnävsstora stenar i storleken 0,1-0,15 meter i diameter.	Kontext 9 Hus 4	3
509	Stolpe	0,3		Trästolpe, rund.		3
517	Stolpe	0,3		Trästolpe, rund.		3
541	Tunna	0,9	0,7	Rund, laggad, ihophållen med tunnband.	Kontext 11	3
558	Syllstensrad	6		Syllstensrad bestående av natursten i storleken 0,2-0,4 meter.	Kontext 7 Hus 1	2
760	Fundament	1,4x1,2		Kvadratiskt stenfundament av 0,5-0,7 meter stora stenar.		3
965	Syllstensrad	5		Bestående av enhetlig natursten 0,2-0,3 meter i diameter, mestadels rundade.	Kontext 7 Hus 2	2
1121	Fundament	2,3x1,1		Stenfundament av 0,4-0,6 meter stora stenar. Kantiga. Mot botten bränt tegel.	Kontext 7 Hus 2	2
1282	Syllstensrad	6,5		Bestående av sten i storleken 0,3-0,4 meter.	Kontext 7 Hus 2	2
1483	Se 1282					

Anr	Typ	Storlek/m	Djup/m	Beskrivning	Kontext	Fas
1668	Stolphål	0,2	0,3	Stenskott stolphål med stolpen (0,15) bevarad. Fyllning av grusig silt och sten.		3
1680	Stolphål	0,6		Stenskott stolphål med fylllning av grusig silt och rundade stenar 0,18 m stora.		3
1694	Störhål	0,1		Stören bevarad.		3
1695	Störhål	0,1		Stören bevarad.		3
1696	Störhål	0,1		Stören bevarad.		3
1697	Störhål	0,1		Stören bevarad.		3
1698	Störhål	0,1		Stören bevarad.		3
1699	Störhål	0,1		Stören bevarad.		3
1700	Ränna	11		Stenskodd, 0,65 m bred. V-formad med flata stenar 0,3-0,65 m stora. Mindre stenar i väster och större i öster.	Kontext 5	1
2474	Syllsten	0,6				
2486	Syllsten	0,6				
2497	Syllsten	0,4				
2505	Syllsten	0,2				
2511	Syllstensrad	4		Gles av sten i storleken 0,35 meter i diameter.	Kontext 14 Hus 7	3
2598	Syllstensrad	2		Gles av sten 0,5-0,7 meter stora.	Kontext 14 Hus 7	3
2626	Syllstensrad	3,5			Kontext 14 Hus 7	3
2801	Källare Nedgrävning	1,9x1			Kontext 6 Källare (Hus 3)	2
2877	Tunna	0,5		Nedgrävd tunna i källargolv.	Kontext 6 Källare (Hus 3)	2

Anr	Typ	Storlek/m	Djup/m	Beskrivning	Kontext	Fas
2885	Golv	3,5x3		Stengolv.	Kontext 6 Källare (Hus 3)	2
2898	Väggar	5,7x4,3		Stenväggar i källaren.	Kontext 6 Källare (Hus 3)	2
3169	Odlingslager	6,7x6,5		Grusig gråsvart sand.	Kontext 1	1
3230	Dike	12,4x1,1				3
3234	Stolphål	0,6		Fyllning av brungrå silt.		3
3239	Stolphål	0,6		Stenskott. Fyllning av brungrå silt och sten 0,15-0,27 meter stora		3
3246	Stolphål	0,6		Stenskott. Fyllning av brungrå silt och sten 0,15-0,27 meter stora		3
3253	Stolphål	0,4	0,23	Stenskott av 0,1 meter stora stenar. Fyllning av brungrå silt.		3
3259	Stolphål	0,8				3
3268	Stolphål	0,7				3
3277	Stolphål	0,4				3
3283	Stolphål	0,3				3
3289	Stolphål	0,4				3
3294	Stolphål	0,35				3
3299	Stolphål	0,3				3
3305	Stolphål	0,4				3
3311	Stolphål	0,35x0,25	0,1	Stenskott med 0,1 meter stora stenar, fyllning av brungrå silt.		3
3317	Störhål	0,1		Stören bevarad.		3
3323	Stolphål	0,5		Stenskott av 0,15 meter stora stenar, fyllning av brungrå silt.		3
3330	Stolphål	0,6		Stenskott av sten 0,2 meter stora, fyllning av brungrå silt.		3
3336	Stenlyft	0,75				3
3345	Stenlyft	0,5				3

Anr	Typ	Storlek/m	Djup/m	Beskrivning	Kontext	Fas
3352	Dike	8,3x0,9				3
3383	Grop	1,8x0,9		Fyllning av brungul grusig sandig silt.	Kontext 4	1
3389	Avfallsbinge	2x2			Kontext 3	1
3462	Syllsten	0,6				3
3471	Lager	7,4x2,8		Brun sandig silt med inslag av organiskt material.	Kontext 15	3
3497	Gårdsplan/ konstruktions-lager	30x18		Brun sandig silt med rikliga inslag av träflis.	Kontext 2	1
3529	Lager	4,1x2,2		Lager av stenkol eller koks.	Kontext 16 Hus 7	3
3541	Stenpackning	4,3x3,4		Knytnävsstora stenar till mindre stenar.	Kontext 16 Hus 7	3
3606	Syllstensrad	1,6x0,3		Natursten i storleken 0,3-0,7 meter stora.	Kontext 16 Hus 7	3
3643	Syllstenar	3,8x0,5		Sten i storleken 0,3-0,7 meter stora.		3
3690	Störning	5,6x4,6		Störning från 1800-tals hus.		3
3700	Syllsten	0,4		0,4 meter i diameter.		3
3710	Syllstensrad	2		Består av sten 0,1-0,3 meter stora, se A3606, samma byggnad/bod?	Kontext 16 Hus 7	3
3902	Syllstenar			Tre st, 0,3 meter stora. För att bära upp ett golv. 0,9 meters mellanrum mellan stenar.	Kontext 16 Hus 7	3
3943	Träregel	1,7			Kontext 16 Hus 7	3
3990	Träregel	1,1			Kontext 16 Hus 7	3
3956	Trägolv	2,1x0,7		Plankorna ligger i östvästlig riktning.	Kontext 16 Hus 7	3
3994	Stenlyft	1,3x0,7		Stenlyften 0,3-0,4 meter stora.		3

Anr	Typ	Storlek/m	Djup/m	Beskrivning	Kontext	Fas
4043	Stolphål	0,25		Med stående stolpe.		3
4051	Störhål	0,1		Stören bevarad.		3
4057	Störhål	0,1		Stören bevarad.		3
4136	Stolphål	0,4				3
4150	Nedgrävning	1,9x1		Sopgrop		3
4203	Sten	0,25				
4167	Stenlyft			0,25-0,4 meter stora i diam. Utspridda		3
4212	Lager	1,4x0,8	0,1	Smutslager under plankgolv A3956 bestående av grå siltig sand	Kontext 16 Hus 7	3
4217	Tunna	1	0,6	Laggad med tunnband av vidjor.	Kontext 8	2
4225	Stolphål	0,3		Fyllning av brungrå silt		3
4231	Stolphål	0,3		Fyllning av brungrå siltig sand		3
4238	Stolphål	0,3		Fyllning av brungrå siltig sand		3
4244	Stolphål	0,3		Fyllning av brungrå siltig sand		3
4253	Stolphål	0,3		Fyllning av brungrå siltig sand		3
4258	Stolphål	0,3		Fyllning av brungrå siltig sand		3
4264	Stolphål	0,3		Fyllning av brungrå siltig sand		3
4272	Stolphål	0,3		Fyllning av brungrå siltig sand		3
4276	Stolphål	0,3		Fyllning av brungrå siltig sand		3
4281	Stolphål	0,3		Fyllning av brungrå siltig sand		3
4289	Stolphål	0,3		Fyllning av brungrå siltig sand		3
4294	Stolphål	0,3		Fyllning av brungrå siltig sand		3
4249	Störhål	0,1		Stören bevarad.		3
4250	Störhål	0,1		Stören bevarad.		3
4251	Störhål	0,1		Stören bevarad.		3
4252	Störhål	0,1		Stören bevarad.		3

Bilaga 2. Fyndtabell

Fnr	Anl	Sakord	Föremålstyp	Material	Antal	Vikt/g	Datering	Anm.
1	3383	Spik	Spik	Järn	52	1030		Kasserat
2	3383	Hästsko	Söm	Järn	7	33		Kasserat
3	3383	Hästsko	Hästsko	Järn	8	149		1 hel och 7 fragment, kasserat
4	3383	Sölja	Spänne	Järn	3	68		Sölja/spänne till seldon. Kasserat
5	3383	Bult	Bult	Järn	5	610		Kasserad
6	3383	Kniv	Kniv	Järn	1	40		Blad och tånge, kasserad.
7	3383	Kärl	Gryta	Järn	4	415		Fragment från gryta, kasserat.
8	3383	Beslag	Beslag	Järn	1	34		Fönsterbeslag. Kasserat
9	3383	Märla	Märla	Järn	4	296		Kasserat
10	3383	Beslag	Beslag	Järn	4	672		Platta rektangulära beslag till uthusdörrar. Kasserat.
11	3383	Yxa	Bila	Järn	1	624		Kasserad.
12	3383	Krok	Krok	Järn	1	528		Större krok för upphägning av tex seldon.
13	3383	Grep	Grep	Järn	1	216		Del av en mindre grep.
14	3383	Kärl	Fat	Rödgods	1	250	1650-1760	10 fragment. Rödgods med ljusgul/klar glasyr ovanpå hel engob. Hemring på fatets kanter samt växtmotiv i spegeln.
15	3383	Kärl	Trefotsgryta	Rödgods	1	42	1650-1760	2 fragment. Invändig glasyr, olivgrön
16	3383	Kärl	Bägare	Rödgods	1	28	1680-1720	2 fragment. Invändig och utvädig klarglasyr med ornamentik i lindblomsgrönt.
17	3383	Kärl	Fat	Rödgods	1	76	1680-1720	4 fragment. Klar glasyr med engob, koncentriska cirklar och vågmönster.
18	3383	Kärl		Rödgods	1	53		Odekorerat, svårt att föremålsbestämma.
19	3383	Kärl		Rödgods	1	15		3 fragment, invändig glasyr i grönt och utvändig i klart samt grön.
20	3389	Kärl	Kärl	Fajans	1	37	1680-1720	Fajans med lila dekor
21	3389	Kärl	Keramik	Fajans	1	5	1680-1720	Fajans med ljusblå cirklar

Fnr	Anl	Sakord	Föremålstyp	Material	Antal	Vikt/g	Datering	Anm.
22	3389	Kärl	Fat	Rödgods	1	246	1680-1720	4 fragment, hemring på bräm, växtmotiv på bottenspegel.
23	3389	Kärl	Fat	Rödgods	1	166	1680-1720	Bräm, hemring och koncentriska cirklar.
24	3389	Kärl	Fat	Rödgods	1	39	1675-1700	Handtag.
25	3389	Kärl	Kruka	Rödgods	1	12	1680-1720	Invändning klarglasyr med koncentrisk cirkel vid mynningskanten.
26	3389	Kärl	Trefotsgryta	Rödgods	1	425	1680-1720	14 fragment. Invändig glasyr, olivgrön.240
27	3389	Kärl	Skål/fat	Rödgods	1	240	1680-1720	6 fragment. Grön glasyr ut- och invändigt. Koncentriska cirklar, punkter och rutmönster i botten.
28	3389	Kärl	Kruka	Rödgods	1	265	1680-1720	9 fragment. Invändig klarglasyr. Kraftig hänkel.
29	3389	Kärl	Fat	Rödgods	1	223	1680-1720	5 fragment. Koncentriska cirklar, punkter, vågmönster på brämet. Växtmotiv på bottenspegel.
30	3389	Kärl	Fat	Rödgods	1	202	1680-1720	8 fragment. Klarglasyr, växtmotiv och kraftiga prickar.
31	3389	Kärl	Fat	Rödgods	1	20	1680-1720	Koncentriska cirklar, hemring.
32	3389	Kärl	Kärl	Rödgods	1	17	1680-1720	2 fragment. In- och utvändig klar glasyr.
33	3389	Kärl	Fat	Rödgods	1	96	1680-1720	5 fragment. Koncentriska cirklar och växtmotiv.
34	3389	Kärl	Kruka/trefots gryta	Rödgods	1	50	1680-1720	4 fragment. Invändig glasyr.
35	3389	Kärl	Fat	Rödgods	1	56	1680-1720	Koncentriska cirklar.
36	3389	Kärl	Fat	Rödgods	1	66	1680-1720	2 fragment. Koncentriska cirklar, punktar.
37	3389	Kärl	Fat	Rödgods	1	5	1680-1720	Koncentriska cirklar, punktar.
38	3389	Kärl	Kärl	Rödgods	1	13	1680-1720	Koncentriska cirklar.
39	3389	Kärl	Fat	Rödgods	1	69	1680-1720	2 fragment. Koncentriska cirklar, växtmotiv.

Fnr	Anl	Sakord	Föremålstyp	Material	Antal	Vikt/g	Datering	Anm.
40	3389	Kärl	Trefot	Rödgods	1	111	1680-1720	2 fragment. In och utvändig olivgrön glasyr.
41	3389	Kärl	Fat	Rödgods	1	95	1680-1720	2 fragment. Engobe.
42	3389	Kärl	Kruka	Rödgods	1	16	1680-1720	In- och utvändig dekor. Invändigt gul med streck och punkter. Utvändigt vågmönster, koncentriska cirklar samt punkter.
43	3389	Kärl	Fat	Rödgods	1	28	1680-1720	Koncentriska cirklar och punkter.
44	3389	Kärl	Trefot	Rödgods	1	84	1680-1720	4 fragment. In- och utvändig glasyr.
45	3389	Kärl	Fat	Rödgods	1	41	1680-1720	Koncentriska cirklar och växtmotiv.
46	3389	Kärl	Trefot	Rödgods	1	48	1660-1720	Rörskaftshandtag.
47	3389	Kärl	Kärl	Stengods	1	27	1680-1720	2 fragment.
48	3389	Kärl	Kärl	Rödgods	1	34		
49	3389	Glas	Snapsglas	Glas	1	31	1850-tal	Kuppan, pressglas
50	3389	Kritpipa	Kritpipa	Vitlera	1	10		4 fragment med 3 odekorerade skaft samt 2 trasiga piphuvuden.
51	3389	Kritpipa	Kritpipa	Vitlera	1	62		16 delar av odekorerade pipskaft.
52	3389	Kritpipa	Kritpipa	Vitlera	1	3		Del av skaft, gulglaserad.
53	4217	Vidjeflätning	Vidjeflätning	Trä	1			Vidjeflätning hittad i tunnan A4217. Kastad.
54	3389	Slipsten	Slipsten	Sandsten	1	2000	1900-tal	Kastad
55	4212	Seldon	Bjällra	Koppar	1	20	1900-tal	Kastad
56	4212	Seldon	Beslag	Koppar	1	27	1900-tal	Kastad
57	3389	Fönster	Fönster	Glas	1	87	1680-1720	23 fragment av planglas.
58	3383	Kritpipa	Kritpipa	Vitlera	1	39	1680-1720	Piphuvud.
59	3383	Mynt	Mynt	Cu-leg	1		1752	Datering på myntet
60	3383	Mynt	Mynt	Cu-leg	1		1611-32	Myntet är för slitet för att en exakt datering ska kunna göras. Det rör sig om ett Gustav II Adolf-mynt och dateringen är hans myntningsperiod.

Bilaga 3. Makrofossilanalys

Makroskopisk analys av jordprover tagna vid arkeologisk undersökning av kvarteret Lodet 7, Örebro

TEKNISK RAPPORT

Jens Heimdahl, Riksantikvarieämbetet, UV Region mitt 2014-09-30

Bakgrund och syfte

Under den arkeologiska undersökningen av kvarteret Lodet 7, Örebro, insamlades åtta jordprover, avseddda för makroskopisk analys, från olika kulturlager och anläggningar. Proverna inkom för analys i slutet av maj 2014 och analyserades under september. Den provtagna materialet kommer från en stadsnära gårdsmiljö med bykaraktär daterad till 1600- och 1700-talet. Frågeställningarna inför analysen berör främst vad det makroskopiska materialet kan berätta om olika aktiviteter på platsen, och vilken typ av ekonomiska och sociala miljöer som kan knytas till den.

Metod

Provtagningen genomfördes av arkeologerna under pågående utgrävning, och provvolymerna låg kring ca 1,5 liter jord. Proverna preparerades genom flotering och våtsiktning (maskstorlek 0,25mm) enligt metod beskriven av Wasylikowa (1986). Även den kvarvarande flotationsresten av tyngre minerogent material våtsiktades och genomsöktes efter artefakter. Identifieringen av materialet skedde under ett stereomikroskop med 7-100 gångers förstoring. I samband med bestämningarna utnyttjades litteratur (se referenslista) och referenssamlingar av recenta fröer. Den makroskopiska analysen har främst behandlat växtmakrofossil (som inte är ved eller träkol), men även puppor, mollusker, kräftdjur, smältor, slagg, ben mm har eftersökts och kvantifierats. Inför analysen har jorden i proverna också getts en deskriptiv geologisk benämning (t.ex. ”humös sand” etc.).

Materialets källvärde

Den provtagna kulturlagerstratigrafin utgörs huvudsakligen av lager med hög organisk halt som definierats med skarpa kontakter vilket visar att den postdepositionella bioturbationen är försumbar. Materialet kan sålunda bedömas ligga *in situ* sedan lagrets tillkomst och eventuell omlagring av material har således skett *innan* depositionstillfället.

En del av det analyserade materialet kan bestå av gammal odlings-

jord, och källvärdet för sådant material kräver en särskild kommentar. En kontinuerligt brukad odlingsjord utgörs av en markhorisont som regelbundet omrörs genom grävning eller plöjning, samt regelbundet tillförs och uppblandas med nytt material som gödsel och jordförbättring. Syftet med omrörningen är att syresätta markhorisonten för att öka den biologiska aktiviteten, och därmed nedbrytandet av organiskt material och frigörandet av näringsämnen. En brukad odlingsjord är alltså en miljö i vilket ömtåligt organiskt material snabbt bryts ner, och mer motståndskraftigt material (t.ex. vissa fröer) med kan anrikas, men så småningom också bryts ner. Detta innebär att odlingsjordar med fortsatt odling, eller fortsatt biologisk aktivitet, generellt sett är dåliga miljöer för studier av forntida odling. Istället tenderar det organiska innehållet att spegla de senaste decenniernas vegetation och fröbank. De forntida odlingsspåren kan finnas kvar i motståndskraftigt material (som förkolnat material eller ben) men utan datering är detta omöjligt att skilja från modernare material. Om en odlingsjord begravs, t.ex. under fyllnadsmassor (som i detta fall), kan dock den biologiska aktiviteten avsevärt minska, i synnerhet om jorden samtidigt är vattenmättad. Detta kan leda till att odlingsjorden bevaras med det innehåll den hade när den begravdes, vilket, om det skett någorlunda när inpå odlingens avslutande, alltså speglar den avslutande, eller sista, odlingsfasen. Mer motståndskraftigt material (förkolnat material, ben och vissa fröer) kan vara tillsatta i äldre odlingsfaser, men detta är generellt sett svårbedömt. Däremot speglar många kulturväxter med stor säkerhet den sista odlingsfasen, eftersom många kulturväxtfröer är ömtåliga och känsliga för nedbrytning.

Jordprovernas innehåll

I bifogade tabell har materialet (det som inte är förkolnade fröer och frukter) kvantifierats enligt en grov relativ skala om 1-3 punkter, där 1 punkt innebär förekomst av enstaka (ca 1-5) fragment i hela provet. 2 punkter innebär att materialet är vanligt – att det i stort sett hittas i alla genomletningar av de subsamplingar som görs. 3 punkter innebär att materialet är så vanligt att de kan sägas vara ett av de dominerande materialen i provet och man hittar det var man än tittar. Siffrorna för makrofossil anger antalet räknade fröer/frukter. Materialet domineras av oförkolnade fröer som bevarats i syrefattig miljö genom vattendränkning. Även förkolnade fröer förekommer, och dessa presenteras separat längst ner tabellen.

Det kvalitativa innehållet av makroskopiskt material styrs i hög utsträckning av en handfull tafonomiska faktorer kopplade till de avfallskällor varifrån materialet som bygger upp kulturlagren härstammar, huvudsakligen från byggnation och hantverk (träflis, kol, kalkbruk etc.), djurhållning (växter från ängs-/betesmiljö), kök (träkol, matrester och latrinavfall). Därtill kommer en del material, som t.ex. ogräs, från lokala växtmiljöer. För att underlätta för läsaren att

se detta i resultaten har de olika arterna grovt grupperats i ekologiska och kulturella kategorier. Notera att dessa är grova verktyg och att det finns flera exempel på växter som kan passa in i flera grupper (smultron är också ett vanligt ogräs och många ogräs kan också förekomma i betesmiljöer etc.).

Diskussion

Det oförkolnade organiska materialet i flera prover är förhållandevis välbevarat, andantagen är proverna från A2885, 3389 och 3497 som innehåller mycket lite bevarat botaniskt material, och de som finns nästan bara av hårdskaliga fröer. I det följande diskuteras och tolkas proverna var och en för sig.

A4212

Ett prov med förhållandevis anonym sammansättning. Provet domineras av näringsälskade ogräsfröer, bl.a. blå-/rödmålla som trivs på extremt näringsrika medium och t.ex. växer direkt på gödselstackar. Närvaron av denna ört kan tolkas på olika sätt, t.ex. att en stallmiljö eller ett dass funnits i närheten eller att jorden ifråga varit rikt gödslad. Problemet är att dessa tolkningar inte stöds av närvaron av fröer som bekräftar vare sig stalldynga eller latrinavfall. Visserligen finns antydningar till bägge dessa material (visst inslag av ängsväxter och bär), men dessa är svaga i sammanhanget. Tolkningen måste därför landa i någon av slutsatserna att det näringsmediet inte lämnat spår eftersom det brutits ner, eller bestått av annat material än frörik dynga/latrin (t.ex. fröfattig dynga/latrin eller urin). Den sistnämnda av dessa tolkningar förefaller rimligast när man tar i beaktande att provet innehåller annat ömtåligt organiskt material i form av lövfragment som inte brutits ner. Innehållet påminner på många sätt om A3169, som utgjordes av odlingsjord till en tobaksodling, med skillnaden att just tobaksfröer saknades. I provet påträffades också ett mindre fragment av slagg som visar att man i närheten bedrivit någon slaggs metallhantverk.

A3497

Ett prov med relativt fattigt fröeinnehåll. Vaga spår av kreatursdynga antyder närvaron av fähusmiljöer, och en förkolnade enbärskärna kan tolkas som spår av köksavfall.

A3169

Provet påminner på många sätt om innehållet om A4217, men är något bättre bevarat. Materialet innehåller även två fröer av tobak som kan tolkas som att jorden här antingen består av odlingsjord i en tobaksodling, alt. ligger nära en tobaksodling. Detta är (mig veterligen) första gången tobak identifieras arkeobotaniskt i Örebro. Odlingen kan sannolikt knytas till den stora urbana tobaksboomen som inträffade under perioden 1725-1775, och närvaron av tobak i

materialet kan användas för att datera detta lager till denna 50-årsperiod. Den urbana tobaksodlingen var en del i ett merkantilt nationellt maktspel och syftade till att göra Sverige mindre beroende av tobaksimport. Odlingen i städerna uppmuntrades till en början genom att man delade ut gratis fröer och pamfletter med odlingsinstruktioner. När uppmaningen hörsammades slog tobaksodlingen ut en stor del av städernas interna försörjning av kål och grönsaker vilket gynnade det samtidigt uppblommande trädgårdsmästarskrået.

Det är mycket vanligt att tobaksodlingar karaktäriseras av det tidigare nämnda ogräset blå-/rödmålla, vilket förmodligen kan kopplas till att latrinavfall användes för gödning i högre utsträckning än tidigare. I detta fall är två olika slag av tobak påträffade: bondtobak och virginiatobak. Möjligen har dessa tobaksslag odlats samtidigt i olika bäddar, eller så har de alternerats. Ett annat inslag är förkolnad spannmål, här råg och skalkorn som kan utgöra rester efter att det odlande hushållet blandat spisaska i jorden.

A3497

Det organiska materialet i detta prov är mycket nedbrutet, och nästan bara hårdskalig svinmålla finns kvar. Bland materialet påträffades en förkolnad rågkärna som visar att en del av träkolet sannolikt härrör från spisaska. Möjligen utgörs lagret av en äldre odlingsjord där nästan allt finare material brutits ner.

A2885

Ytterligare ett av de kraftigt nedbrutna materialet. De kvarvarande resterna antyder att stalldynga och latrinavfall kan ha varit blandad i jorden.

A4217, STORA SKITTUNNAN

I detta prov var materialet mycket välbevarat. Drygt 80% av frömaterialet kommer från olika ogräs, och resten från stalldynga. *Inga spår av latrinmaterial har påträffats*. I materialet påträffas också ett betfrö (eller en sk. *gromelur* med två fröer i), som antyder att anläggningen har med kökträdgårds/kålgårdsodling att göra. I ogräsmaterialet finns gott om trampört som gynnas av trampade ytor och kan indikera ett mer permanent inslag av upptrampade gångar i eller runt kålgården.

En tolkning av denna tunna utifrån det makroskopiska materialet är att den använts som en slaggs kompost-/gödselbinge, vilket skulle förklara det stora inslaget av ogräs såväl som fröet från betan. När det gäller betan så går det inte närmare att avgöra vilken slaggs beta det rör sig om, men det kan både vara fråga om en typ av röd-, gulbeta eller mangold.

A4150

Detta prov liknar i hög utsträckning provet från tunnan (A4117), med mycket välbevarade rester av dynga och ogräs, men med den skillnaden att här också finns en tydlig signal från latrinavfall i form av smultron och hallon.

A3389

Även detta prov med starkt nedbrutet botaniskt material, främst ogräs men även med en hel del spår av latrinavfall (smultron och hallon). Vid sidan av det botaniska materialet präglas innehållet av stora mängder fiskben och fjäll, samt fragment av ben från fåglar och däggdjur. Det är tydligt att materialet domineras av köksavfall, och möjligen har detta varvats med avfall från latrin.

Referenser

Anderberg, A-L. 1994: *Atlas of seeds. Part 4. Resedaceae-Umbelliferae*. Naturhistoriska Riksmuseet. Stockholm.

Beijerinck, W. 1976: *Zadenatlas der Nederlandsche Flora*. Amsterdam.

Berggren, G. 1969. *Atlas of seeds. Part 2. Cyperaceae*. Naturvetenskapliga Forskningsrådet, Stockholm.

Berggren, G. 1981. *Atlas of seeds. Part 3. Salicaceae-Cruciferae*. Naturvetenskapliga Forskningsrådet, Stockholm.

Cappers, R, T. T., Neef, R. & Bekker, R- M. 2009: *Digital atlas of economic plants*. Groningen Archaeological Studies vol 9. Groningen

Schoch W H, Pawlik B, Schweingruber F H (1988) Botanical macro-remains, 228 pp. Paul Haupt Publishers, Stuttgart.

Wasylikowa, K., 1986: Analysis of fossil fruits and seeds. I Berglund, B. E. (ed.): Handbook of Holocene Palaeoecology and Palaeohydrology. John Wiley & Sons Ltd. 571-590

Kv Lodet 7

		PM	4212	3497 4148	8169	3497 4139	2885 4149	4117	4150 4211	3389
		A								
		Beskrivning			Mellan tunna och grävenlt	K-lager i söder		Stora skittunnan		
		Analyserad vol. l	1,5	1,6	1,7	1,6	1,8	1,5	1,6	1,6
Träd och buskar		Obränt träflis (0-3)	●●●	●●●	●●●	●●	●●●	●●●	●	●●●
		Granbarr/granris	O					●●		
		Löv	●●							
		Träkol		●●●	●●●	●●●	●●	●●	●●●	●●●
Örter och gräs		Strån och örtdelar			O			●●	●●●	
		Rottrådar & basstamdelar	OO		●●	●●				●●
Matrester		Däggdjurs- och fågelben								●●
		Fiskben och -fjäll								●●●
		Brända ben								●●
Övrigt		Tegel och kalkbruk								●●
		Smidesloppa			●					
		Slagg	●							
		Tot. Antal identifierade makrofos	153	60	191	76	13	457	216	19
	Svenskt namn	**Latinskt namn**								
Äng & Betesmark	Daggkopa (ospec.)	*Alchemilla* spp.	6		4				13	1
	Svalting	*Alisma plantago-aquatica*								
	Strandgyllen	*Barbarea stricta*	2					21	8	
	Gråstarr-typ	*Carex canescens*-typ							2	
	Slankstarr-typ	*Carex flacca*-typ	1	1	1			15	17	
	Knaggelstarr-typ	*Carex flava*-typ		1	3			13	20	
	Hundstarr-typ	*Carex nigra*-typ						27	19	
	Kärrtistel	*Circium palustris*			1			2	6	
	Tåg (ospec.)	*Juncus* spp.		1						
	Gökört	*Lyncis flos-cucili*	1		3		1			
	Ängsgröe	*Poa* cf. *pratensis*	1							
	Havssäv	*Schoenoplectus lacustris*						1		
Ogräs/ruderater	Rölleka	*Achillea millifolium*							1	
	Nysört	*Achillea ptharmica*						1		
	Vildpersilja	*Aethusa cynapium*		3	7	3				
	Sandnarv	*Arenaria serpyllifolia*			1		1			
	Gatmålla-typ	*Atriplex patula*-type						1		1
	Lomme	*Capsella bursa-pastoris*			8					
	Blåklint	*Centaurea cyanus*						1	2	
	Hönsarv	*Cerastium* cf. *fontanum*						14	9	
	Skelört	*Chelidonium majus*								1
	Svinmålla-typ	*Chenopodium album*-type	137	49	109	68	6	192	49	3
	Blå-/rödmålla	*Chenopodium glaucum/rubrum*	6		29		1			1
	Revormstörel	*Euphorbia helioscopa*			1	1		1	2	
	Jordrök	*Fumaria officinalis*						1		1
	Hamp-/pipdån	*Galeopsis tetrahit/bifida*						1	10	
	Bolmört	*Hyoscyamus niger*	2		5		1	15	1	
	Vitplister	*Lamium album*			1					
	Korndådra	*Neslia paniculata*							1	
	Pilört	*Persicaria laphatifolium*						1		

RAPPORT 2014:06

Inför uppförandet av ett nytt bostadshus i kvarteret Lodet, beläget i den norra delen av Örebro, gjordes en arkeologiska undersökning under hösten år 2012. Undersökningen visade att området kunde delas in i tre tidsfaser, där den äldsta fasen härrörde från 1600-talet. Lämningarna inom kvarteret bestod av rester efter hus i form av stensyllar, en stensatt gårdsplan, en källare, sopgropar samt resterna efter en tobaksodling.

Arkeologgruppen AB